

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

8 mei 1968

53e jrg.

No. 2643

Versijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers;
P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

One man, one vote? 437

Drs. A. Pais:

5 mei 1818 - 5 mei 1968: 150 jaar Marx 428

Prof. Dr. R. Slot:

Hooogovens in 1967: herstel van de
rentabiliteit 441

Drs. W. J. van Brabant:

Economische-toekomststudies 444

Ir. G. A. van Houten:

Het agrarisch arbeidsvolume van 1950
tot 1980 446

Ingezonden stuk:

Dr. A. J. Vermaat: Houwinks wet van
de inflatie, met een naschrift van *Dr.*
Ir. R. Houwink 449

Mededelingen 451

Prof. Dr. C. D. Jongman:

Geld- en kapitaalmarkt 452

Boekbespreking:

F. S. Brooman: *Macroeconomics*
(bespr. door F. Muller) 453

Recente Publikaties 453

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

One man, one vote?

Hij moet tenminste vijfendertig jaar zijn, in de Verenigde Staten zijn geboren en daar minstens veertien jaar hebben gewoond. Zie hier de eisen waaraan moet worden voldaan, aler men zich President van de Verenigde Staten mag noemen. Daar komt natuurlijk nog een kleinigheid bij: men dient zich bij de presidentsverkiezing te hebben verzekerd van de meerderheid der stemmen. Van welke stemmen eigenlijk? Niet noodzakelijk van de meerheid der stemmen van de kiezers. Het is namelijk heel wel mogelijk dat een kandidaat die de meeste stemmen krijgt toch wordt verslagen. Tot dusverre is dat weliswaar pas twee maal geschied (in 1876 en 1888), de theoretische mogelijkheid dat zulks opnieuw zal gebeuren, blijft bestaan, vooral wanneer het gaat om twee kandidaten die elkaar weinig krimp geven, zoals in 1960. De presidentsverkiezing in de Verenigde Staten is in feite een soort „getrapte” verkiezing. Al staan zij in de meeste staten zelfs niet op het stembiljet genoemd, het zijn de *kiesmannen* waarop de stemgerechtigden eigenlijk hun stem uitbrengen.

Het systeem werkt aldus. Iedere staat heeft recht op een aantal kiesmannen gelijk aan het aantal afgevaardigden dat in het Huis van Afgevaardigden en in de Senaat tezamen die staat vertegenwoordigt. Iedere staat stuurt twee man naar de Senaat en een met het inwonertal variërend aantal afgevaardigden naar het Huis. Zo wordt Alaska, de kleinste staat wat het aantal inwoners betreft, door één man vertegenwoordigd in het Huis, New York daarentegen als grootste staat in inwonertal met 41 man. M.a.w., het aantal kiesmannen per staat varieert van drie tot drieënveertig. In totaal zijn er 538 kiesmannen; net zo veel dus als het aantal leden van Huis en Senaat tezamen. Het college van kiesmannen kiest formeel de president; de kiesmannen zijn uiteraard gehouden die kandidaat te kiezen die in hun staat de meerderheid van de stemmen der individuele kiezers op zich heeft weten te verenigen. Dit houdt in dat hij president wordt, die minstens 270 stemmen heeft behaald. Wie de discussie ten onzent in het afgelopen jaar heeft gevolgd over een verkiezingsstelsel gebaseerd op het districtenstelsel, behoeft de nadelen daarvan niet te worden uiteengezet. In het Amerikaanse stelsel doorkruist echter nog een factor het „one man, one vote”-beginsel. Uit de tabel (op blz. 438) valt d.m.v. een klein rekensommetje af te leiden dat per staat het aantal stemmers per kiesman nogal uiteenloopt. Zo weegt de stem van een kiezer uit Alaska in dit opzicht ongeveer vijf maal zo zwaar als die van een New Yorkse of Californische kiezer. Alaska heeft immers ca. 75.000 stemmen per kiesman, New York en Californië ongeveer 400.000 per kiesman.

De tabel geeft ook het aantal afgevaardigden aan, die de twee grote partijen sturen naar hun partijconventies, die dit jaar op 5 (R) resp. 26 augustus (D) worden gehouden. De Democratische kandidaat zal daar minstens 1312 stemmen, de Republikeinse kandidaat voor het presidentschap 667 stemmen op zich moeten verenigen. De betekenis van de voorverkiezingen, de zgn. „primaries”, voor de partijconventie is betrekkelijk gering. Zeker wat stemmenbinding betreft. Slechts in vier van de vijftien voorverkiezingen (Wisconsin, Massachusetts, Indiana en Oregon) wordt de daar gebleken voorkeur van de leden van de partij bindend voor de desbetreffende afgevaardigden. Dat betekent dat voor de Democraten slechts 229 van de 2622 en van de Republieken 108 van de 1333 stemmen ter conventie bij voorbaat zijn „vastgelegd”; in beide gevallen nog geen

5 mei 1818-5 mei 1968:

Staat	Aantal inwoners (volkstelling 1960)	Aantal stemmen op Dem. Conventie	Aantal stemmen op Rep. Conventie	Aantal stemmen in college van kiesmannen
Alabama	3.266.740	32	26	10
Alaska	226.167	22	12	3
Arizona	1.302.161	19	16	5
Arkansas	1.786.272	33	18	6
Californië	15.717.204	174	86	40
Colorado	1.753.947	35	18	6
Connecticut	2.535.234	44	16	8
Delaware	446.292	22	12	3
Florida	4.951.560	63	34	14
Georgia	3.943.116	43	30	12
Hawaii	632.772	26	14	4
Idaho	667.191	25	14	4
Illinois	10.081.158	118	58	26
Indiana	4.662.498	63	26	13
Iowa	2.757.537	46	24	9
Kansas	2.178.611	38	20	7
Kentucky	3.038.156	46	24	9
Louisiana	3.257.022	36	26	10
Maine	969.265	27	14	4
Maryland	3.100.689	49	26	10
Massachusetts	5.148.578	72	34	14
Michigan	7.823.194	96	48	21
Minnesota	3.413.864	52	26	10
Mississippi	2.178.141	24	20	7
Missouri	4.319.813	60	24	12
Montana	674.767	26	14	4
Nebraska	1.411.330	30	16	5
Nevada	285.278	22	12	3
New Hampshire	606.921	26	8	4
New Jersey	6.066.782	82	40	17
New Mexico	951.023	26	14	4
New York	16.782.304	190	92	43
North Carolina	4.556.155	59	26	13
North Dakota	632.446	25	8	4
Ohio	9.706.397	115	58	26
Oklahoma	2.328.284	41	22	8
Oregon	1.768.687	35	18	6
Pennsylvania	11.319.366	130	64	29
Rhode Island	859.488	27	14	4
South Carolina	2.382.594	28	22	8
South Dakota	680.514	26	14	4
Tennessee	3.567.089	51	28	11
Texas	9.597.677	105	56	25
Utah	890.627	26	8	4
Vermont	389.881	22	12	3
Virginia	3.966.949	54	24	12
Washington	2.853.214	47	24	9
West Virginia	1.860.421	38	14	7
Wisconsin	3.951.777	59	30	12
Wyoming	330.066	22	12	3
District of Columbia	763.956	23	9	3
	179.323.175	2.622 a)	1.333 b)	538

a) Hierbij inbegrepen 5 stemmen voor de Panama Kanaal Zone, 5 voor Guam, 8 voor Porto-Rico en 5 voor de Maagdeneilanden.

b) Hierbij inbegrepen 5 stemmen voor Porto-Rico en 3 voor de Maagdeneilanden.

Bron: U. S. Information Service

10 pCt. Maar ook los van deze geringe stemmenbinding, bepaalt „de voorverkiezing eigenlijk meer wie afvalt dan wie wint” (NRC).

Wie zal er gaan winnen? Dat valt op dit moment met geen mogelijkheid te voorspellen. Dezer dagen vindt de belangrijke voorverkiezing in Indiana plaats. Voor het eerst zullen daar rechtstreeks McCarthy en Kennedy het tegen elkaar opnemen. Wellicht zal de afloop daarvan wat meer duidelijkheid brengen in de krachtenverhouding in het Democratische kamp.

Niet dat het er veel toe doet, maar we geven toch nog graag even onze eigen voorkeur voor de uitslag van de Amerikaanse presidentsverkiezing: direct achter elkaar in volgorde van onze voorkeur McCarthy, Kennedy, Rockefeller, vervolgens een hele tijd niets, dan Humphrey en ten slotte — na een nog langere tijd niets — Nixon. De eerlijkheid gebiedt ons te zeggen dat we ons oordeel over de laatste nog altijd baseren op het onvergetelijke t.v.-debat tussen hem en Kennedy in 1960. Hij schijnt „intussen veel te hebben geleerd”. Maar dat moet dan wel zéér veel zijn om hem in onze ogen enigszins acceptabel te maken.

dR.

In 1824 verschaftte de in Trier wonende advocaat Herschel Levi, zoon van de rabbijn Marx Levi, zich het toegangsbewijs tot de samenleving van zijn dagen: hij liet zich dopen en trad als Heinrich Marx tot de Evangelische Kerk toe¹⁾. Op 5 mei 1818 werd zijn zoon Karl Heinrich geboren, de man, die als 28-jarige in zijn Stellingen over de filosofie van Ludwig Feuerbach zou schrijven: „de filosofen hebben de wereld tot nu toe enkel op verschillende wijzen geïnterpreteerd, het komt er nu op aan haar te veranderen”. Het kan niet worden ontkend, dat Karl Marx naar vermogen heeft getracht deze stelling waar te maken.

„Jedermann bekannt ist die ungeheure Wirkung Marxens . . . Da ist nun das Merkwürdige, dass jede einzelne seiner Theorien fehlerhaft ist”, heeft Othmar Spann²⁾ eens over Marx' economische theorieën geschreven. Het is niet moeilijk dit citaat met vele andere van gelijke strekking aan te vullen. En ook over Marx' op ander wetenschapsgebied gelegen activiteiten is veelvuldig negatief geoordeeld. Wat zijn samen met Friedrich Engels opgestelde sociologische theorieën betreft stelt bijv. Sorokin: „there is nothing in their theory that was not said by earlier authors; second, what is really original is far from being scientific; third, the only merit of the theory is that it in a somewhat stronger and exaggerated form generalized the ideas given before the time of Marx”³⁾.

Het eclectische karakter van Marx' schrifturen is onmiskenbaar. „He collected his bricks from many masons' yards; but he used them to construct a building which was very much according to his own design”, constateert Gray⁴⁾. En al moet men Isaiah Berlin⁵⁾ toegeven, dat „er geen enkele onder zijn ideeën is, waarvan het embryo niet bij een of andere voorafgaande of contemporaine schrijver kan worden gevonden” — van meer wezenlijk belang is uiteraard of in het door Marx opgetrokken bouwsel de diverse elementen consistent zijn verwerkt en welke de merites van het geheel zijn.

Een van de meest kenmerkende aspecten van Marx' theoretisch bouwwerk is wel gelegen in de integratie van thans veelal gescheiden behandelde, sociale kennisgebieden. Dit herinnert aan Auguste Comtes ideaalbeeld ener „sociale fysica” — een basiswetenschap van het maatschappelijk leven, waarin alle sociale verschijnselen zouden kunnen worden bestudeerd. Dit integrerende aspect van Marx' arbeid is met name door Schumpeter benadrukt: „in the Marxian argument sociology and economics pervade each other. In intent, and to some degree also in actual practice, they are one”⁶⁾. De bezwaren en gevaren van de door Marx gevolgde theoretische benaderingswijze zijn overigens door Schumpeter duidelijk geïllustreerd. Zo heeft het feit, dat in Marx' analyse verschillende facetten van één begrip, bijv. het economische en het sociologische, met één term worden aangeduid en onvoldoende worden onderscheiden, niet zelden tot gewrongen constructies aanleiding gegeven. Bij dit alles is echter fundamenteel, dat deze sociaal-wetenschappelijke synthese tot stand is gebracht „with a view to bending everything to a single purpose” (Schumpeter). En dat doel is door Marx in talrijke

meer of minder polemische geschriften duidelijk geformuleerd: het veranderen van de maatschappelijke werkelijkheid van zijn dagen. Zijn theorieën zouden daarbij het hulpmiddel zijn, door diegenen op wie de taak rustte maatschappelijke veranderingen door te voeren, het noodzakelijke inzicht in hun historische roeping te geven.

„Om de wereld te veranderen moet men eerst het materiaal begrijpen, waarmee men moet werken”⁷⁾. Het behoeft weinig betoog, dat dit onverhuld „politieke” aspect van zijn theoretische werkzaamheden er niet toe heeft bijgedragen een objectieve beoordeling van Marx’ denkbeelden te vergemakkelijken. Talrijke, weinig genuanceerde afwijzingen zijn mede te herleiden tot afkeer van de maatschappelijke omwenteling, die hij heeft bepleit. Wellicht is de term „bepleit” in dit verband niet geheel juist. Immers, Marx’ streven is erop gericht geweest de onverbiddelijke wetmatigheden te formuleren, volgens welke de historische ontwikkeling plaats vindt. In zijn gedachtengang volgen de verschillende historische fasen krachtens een innerlijke logica elkaar op. Is er volgens zulk een zienswijze dan nog ruimte voor een vrije persoonlijke keuze, voor zinvolle actie ter bereiking van bepaalde sociaal-politieke doeleinden? Uiteraard slechts tot op zekere hoogte: inzicht in de in een gegeven historische fase werkzame fundamentele krachten kan leiden tot een positie kiezen, welke de historisch onvermijdelijke ontwikkeling, hetzij vertraagt, hetzij versnelt. Met zijn wetenschappelijke activiteiten heeft Marx, die van de op „het” kapitalisme volgende historische fase grote, doch weinig scherp omschreven verwachtingen had, dan ook beoogd de z.i. historisch onontkoombare gang van zaken te bespoedigen.

DE HISTORISCHE CATEGORIE

Het besef van de tijdgebondenheid van het menselijk handelen, van de historische relativiteit ook van maatschappelijke wetmatigheden, is de „rode” draad door het oeuvre van Marx. Hoeveel hij op economisch-theoretisch gebied bijv. ook ontleend mag hebben aan grootmeesters van de Klassieke School als Ricardo (en evenmin als deze kon hij de arbeidswaardeleer reddend), scherp bekritiseerde hij de geneigdheid der Klassieken op economisch terrein wetten te formuleren, die qua algemeen-geldigheid met natuurwetten poogden te concurreren.

Bekend is, wat dit betreft, zijn kritiek op de bevolkingswet van Malthus⁸⁾. Waar Malthus een min of meer universele tendentie onderkende, krachtens welke het tempo van de menselijke procreatie de mogelijke groei van de produktie van bestaansmiddelen dreigt te overtreffen, en aldus een verklaring meende te hebben gevonden voor het welvaartstekort, stelde Marx de organisatie van de kapitalistische produktie aansprakelijk voor het werklozenleger, dat vrijwel permanent rond het bestaansminimum zou verkeren. Tegenover de natuurwetmatigheid van Malthus stelde Marx zijn historische wetmatigheid. Zoals overigens in theoretische discussies wel meer het geval is, blijken bij nadere beschouwing beide standpunten niet zo radi-

caal uiteen te liggen als bijv. door Marx in het eerste deel van *Das Kapital* wordt gesuggereerd. Zo heeft Malthus — zeker in zijn latere beschouwingen over bevolkingsproblematiek — wel degelijk oog gehad voor de sociaal-culturele aspecten van de bevolkingsontwikkeling, terwijl anderzijds Marx wat betreft de zuiver demografische inzichten (die grotendeels impliciet in zijn beschouwingen zijn verwerkt) niet veel van Malthus verschilt⁹⁾.

Maar hoe ook de merites van deze controversen zijn, wezenlijk verschillend van veel maatschappelijk getheoretiseer in zijn dagen is wel Marx’ uitgangspunt van het maatschappelijk gebeuren als historische categorie geweest. Zijn historische visie was, zoals bekend zal zijn, gefundeerd op de dialectische aanpak van Hegel¹⁰⁾. De Hegeliaanse opvatting, dat de historische ontwikkeling te beschrijven is als een opvolging van fasen, ontstaan uit onderlinge strijd („negatie”) van aan elkaar tegengestelde krachten, is eveneens voor de marxistische geschiedbeschouwing kenmerkend. Hetzelfde geldt voor de door Hegel geponeerde samenhang tussen individuele uitingen in een bepaalde cultuurfase en de voor die fase beheersende algemene karakteristiek. Zo lijkt het dan ook billijk te stellen, dat de kennissociologie in het werk van Hegel niet in mindere mate haar wortels heeft dan in dat van Marx. Terecht is door Pos het Hegelianisme „een ferment van het hedendaagse leven” genoemd¹¹⁾. Waar Hegel de gang der mensheid echter zag als een „Stufengang wodurch der Geist das Selbstbewusstsein über sich selbst erlangt” („de Idee op weg naar haar hoogste bewustwording”), was voor Marx en Engels „de geschiedenis van alle vroegere maatschappijen de geschiedenis van klassenstrijden”¹²⁾.

Het maatschappelijk zijn, d.w.z. de plaats van het individu in het maatschappelijk proces van welvaartsverzorging, is in Marx’ visie bepalend voor het menselijk bewustzijn en de door de mens na te streven doeleinden.

¹⁾ Mogelijk heeft deze geloofsovergang reeds in 1816 of 1817 plaatsgevonden. Zie bijv. W. Blumenberg: *Karl Marx*, 1962. In 1824 zijn de kinderen van Heinrich Marx, w.o. Karl, gedoopt. Het gebruik van de achternaam Marx dateert reeds uit een vroegere periode.

²⁾ *Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre*, blz. 153.

³⁾ *Contemporary sociological theories*, blz. 545.

⁴⁾ *The socialist tradition*, blz. 299.

⁵⁾ Geciteerd naar de — onlangs verschenen — vertaling van zijn boek *Karl Marx*, blz. 20. De vertaling is overigens niet geheel vlekkeloos.

⁶⁾ *Capitalism, socialism, democracy*, blz. 45.

⁷⁾ Berlin, t.a.p., blz. 122.

⁸⁾ Zie bijv. R. L. Meek: *Marx and Engels on Malthus*, passim.

⁹⁾ Talrijke voorbeelden zouden trouwens nog kunnen illustreren, dat in het werk der Klassieken begrip voor historische categorieën niet geheel ontbreekt.

¹⁰⁾ De meergenoemde studie van Berlin heeft vooral de verdienste een fraaie schildering te geven van het geestelijk klimaat, waarin Marx’ gedachtenwereld is gevormd.

¹¹⁾ Zie diens bijdrage over het Hegelianisme in *Handboek van het moderne denken*.

¹²⁾ Aldus de formulering in het *Communistisch manifest*.

In dit „historisch materialisme”¹³⁾ wordt met name het primaat van de economische verhoudingen t.o.v. de „ideologische bovenbouw” (wetten, opvattingen e.d.) gesteld. Volgens Marx’ „economische interpretatie van de geschiedenis” bestrijdt de in economisch opzicht onderliggende groep de machthebbers, zal deze tenslotte overwinnen en op haar beurt weer verslagen worden door de „underdogs” in de nieuwe situatie, enz. enz.

Voor de op de kapitalistische produktiewijze gebaseerde samenleving schilderde Marx een somber toekomstbeeld, o.m. gekenmerkt door toenemende verpaupering van de grote massa der bevolking („het proletariaat”), steeds heftiger wordende economische crises, het verdwijnen van het kleine en middelgrote bedrijf, en het steeds ongelijkmatiger worden van inkomens- en vermogensverdeling. Tegen zoveel narigheid zou de kapitalistische samenleving uiteindelijk niet bestand zijn, de proletarische klasse zou de klassenstrijd in haar voordeel beslissen en de chiliastische verwachtingen, vastgekoppeld aan de na-kapitalistische fase, gaan waar maken.

Zinvoller dan nogmaals uiteen te zetten op welke punten Marx’ profetieën niet in vervulling zijn gegaan, lijkt het ons nog enkele opmerkingen te wijden aan dat onderdeel van Marx’ theorieën, dat ook door bijv. de zeer kritische Sorokin wordt aangeduid als „perhaps the most valuable part”¹⁴⁾, t.w. de economische interpretatie van de geschiedenis.

HET HISTORISCH MATERIALISME

Laat ons vooropstellen, dat het niet eenvoudig is uit Marx’ geschriften een afgerond beeld te verkrijgen van hetgeen het historisch materialisme inhoudelijk precies betekent. Verspreid over talrijke publikaties zijn elementen aan te treffen, die soms ook in zekere mate accentverschillen vertonen. Daar komt nog bij, dat Engels bepaalde modificaties van de theorie heeft aangebracht, met name t.a.v. wat in feite moet worden verstaan onder de voor de maatschappelijke ontwikkeling fundamentele economische factoren en de relaties tussen „onderbouw” en „bovenbouw”. De kern van de gedachtegang lijkt intussen te zijn, dat veranderingen in de produktietechniek, die tot andere eigendoms- en klasseverhoudingen leiden, de maatschappelijke dynamiek veroorzaken.

Veel kritiek op de economische interpretatie van de geschiedenis komt voort uit het feit, dat wel is gemeend, dat deze geschiedbeschouwing onlosmakelijk verbonden is met de marxistische politieke en maatschappelijke visie en voorstellingen. Dit behoeft echter niet het geval te zijn. De gedachte, dat het bezit van produktiekrachten ertoe leidt, dat de mensen in bepaalde relaties tot elkaar komen te staan bij het streven hun bestaan te verzekeren, en dat deze gegevenheid van fundamenteel belang is voor allerlei cultuurverschijnselen — deze gedachte kan als analytisch instrument worden gehanteerd los van allerlei politiek getinte interpretaties, waarmee men het wel of niet eens kan zijn. In de formulering van Gray: „the materialist conception of history has thus, in the general Marxian presentation, provided us with the key to the understanding of the world’s history: the doctrine of the class war shows us the mechanics of the theory”¹⁵⁾. Bepalen wij ons verder tot de economische interpretatie als analytisch instrument.

Een viertal kritische opmerkingen moge volgen, waarmee overigens geenszins de waarde wordt ontkend van het toe-

kennen van een belangrijke verklarende rol aan „economische factoren” in maatschappij-analyses.

1. Van veel belang voor de analytische waarde van de economische interpretatie is wat moet worden verstaan onder de veelgenoemde economische factoren. Zijn dit de produktiekrachten of ook de ruilverhoudingen (zoals door Engels gesteld), de natuurwetenschappelijke kennis e.d.? De niet eenduidige formulering van het theorema zou in beginsel tot tautologieën of theorema’s met geringe verklarende waarde kunnen leiden.
2. Zelfs indien men zich bepaalt tot een meer enge interpretatie van wat in het historisch materialisme onder economische factoren wordt verstaan, is de vraag gewettigd of de identificatie van „economisch” met „technisch-materieel” wel juist is. De economische wetenschap, zoals deze zich in de afgelopen eeuw heeft ontwikkeld, beschouwt de technologie veeleer als een van de gegevenheden in de economische analyse. Ook de opvatting, dat de economische wetenschap zich zou bezighouden met specifiek materiële middelen of behoeften, is een overwonnen standpunt. Hiermee is nog geen uitspraak gedaan over de juistheid van de „economische” interpretatie van de geschiedenis; wel volgt hieruit, dat de moderne economie, ook bij aanvaarding van de historisch-materialistische gedachtegang, niet kan gelden als de „basiswetenschap” van het sociale leven¹⁶⁾.
3. Het stellen van het primaat der produktieverhoudingen is in wezen een deductief principe, dat door feitenonderzoek al dan niet gestaafd kan worden. Het is wel van belang erop te wijzen, dat Marx (en Engels) geen volledige reductie van boven- tot onderbouw poneerden: het bestaan van wisselwerkingen werd door hen erkend. Maar dan rijst de vraag, in welke mate van deze wisselwerkingen sprake is. Inductief onderzoek zal dan moeten uitmaken of het determinisme, dat toch altijd wordt geïmpliceerd door het primaat van een bepaalde groep factoren te poneren, gerechtvaardigd is.
4. Waar het sociale leven juist door allerlei interacties wordt gekenmerkt, met onderscheiden gewicht dat in bepaalde situaties aan bepaalde factoren moet worden toegekend, lijkt het een weinig vruchtbare werkwijze om zich in de analyse a priori vast te leggen op het determinerende belang van een factor of groep van factoren. Nogmaals: dit standpunt laat onaangetaast de grote betekenis van produktieverhoudingen voor de maatschappelijke ontwikkeling. Doch onbevooroordeeld wetenschappelijk onderzoek in het maatschappelijke vlak zal onderkennen, dat „everything is cause to everything else in an interlocking circular manner”¹⁷⁾. De werkhypothese is te verkiezen boven het dogma.

Dr. A. Pais

¹³⁾ De termen „economische interpretatie van de geschiedenis” en „historisch materialisme” worden hier als synoniemen gebruikt. Laatstgenoemde term duidt aan, dat bij de maatschappij-analyse wordt uitgegaan van de dingen, niet van de ideeën (vandaar „materialistisch”); voorts worden niet geanalyseerd, onveranderlijke natuurwetmatigheden, maar de maatschappij, die een historische dimensie heeft (vandaar „historisch”).

¹⁴⁾ T.a.p., blz. 543.

¹⁵⁾ T.a.p., blz. 308.

¹⁶⁾ Zie bijv. L. Robbins: *An essay on the nature and significance of economic science*, blz. 45; W. Eucken: *Grundlagen der Nationalökonomie*, blz. 183.

¹⁷⁾ G. Myrdal: *Economic theory and under-developed regions*, blz. 19.

Hoogovens in 1967: herstel van de rentabiliteit

De resultaten die Hoogovens over 1967 behaalde waren opvallend gunstig. Men heeft ze zelfs wel als „formidabel” bestempeld¹⁾. Dit is niet verwonderlijk, daar de jaren zestig een vrijwel voortdurende teruggang van de rentabiliteit van dit concern te zien hadden gegeven (tot en met 1966) en wel als gevolg van in hoofdzaak structurele factoren. Ook voor 1967 waren de verwachtingen een tijd lang niet al te hoog gespannen. Nog in de zomer van het vorige jaar werd, mede op grond van uitspraken van Hoogovens' Raad van Bestuur, de voorspelling gedaan dat de winst over 1967 weliswaar hoger zou liggen dan die over 1966, maar dat zij het niveau van 1965 zeker nog niet zou overschrijden²⁾. Uit tabel 1 blijkt dat de resultaten achteraf belangrijk beter zijn uitgevallen.

Voor 1968 wordt door Hoogovens een verdere toeneming van de winst verwacht (mede door enige verbetering van het prijspeil op de staalmarkt) en wel een stijging met 10 pCt. Aan een opgewekte viering in dat jaar van het vijftigjarig jubileum staat dus in zoverre niets in de weg.

RENTABILITEIT TOTAAL VERMOGEN

De ontwikkeling van omzet, bedrijfsresultaat en winst sinds 1965 is door ons weergegeven in tabel 1. Het jaar 1965 is als uitgangspunt gekozen omdat de jaren daarvoor, in verband met de overname door Hoogovens van Breedband in het begin van 1965, minder goed vergelijkbaar zijn. De gevolgen, die de in tabel 1 samengevatte ontwikkeling had voor de rentabiliteit, zijn uitgewerkt in tabel 2. Hieruit blijkt dat ondanks het fraaie winstcijfer over 1967 de rentabiliteit van het totale vermogen (RTV) in dat jaar weliswaar een belangrijk herstel te zien gaf ten opzichte van het voorafgaande jaar, maar dat het niveau van 1965 toch nog niet werd gehaald. Men neme hierbij tevens in aanmerking dat het jaar 1965 ook bepaald geen topjaar was; zoals reeds werd aangeduid vertoonden de bedrijfsresultaten sinds het topjaar 1960 en tot en met 1966 een nagenoeg ononderbroken achteruitgang.

Wat de beide componenten van de RTV — de winstmarge en de omloopsnelheid — betreft, is opmerkelijk dat de winstmarge zich in 1967 ten opzichte van 1966 gedeels herstelde (dit herstel vond vooral in de tweede helft van het jaar plaats), maar dat de omloopsnelheid van het totale vermogen duidelijk lager kwam te liggen. Het herstel van de winstmarge werd bereikt ondanks een lichte daling van de opbrengstprijzen. De overcapaciteit bij vele staalindustrieën, die reeds sinds 1960 deze prijzen ongunstig heeft beïnvloed, bleef ook in 1967 een prijsdrukkende werking uitoefenen. De capaciteitsbenuttingsgraad van de productie-installaties in de EGKS bereikte in 1967 het

TABEL 1.

Geconsolideerde winst- en verliesrekening a)

	1965	1966	1967
Omzet	1.134	1.201	1.237
Kosten b)	944	1.039	1.035
Bedrijfsresultaat	190	162	202
Diverse baten en lasten c)	5	12	14
Totaal resultaat	195	174	216
Betaalde rente	22	28	21
Winst vóór belasting	172	146	195
Belasting	74	66	88
Winst na belasting	98	80	107

a) Ontleend aan de gepubliceerde jaarverslagen, maar door ons gehérgroepd en afgerond in miljoenen gulden.

b) Exclusief rente over eigen en vreemd vermogen.

c) Ontvangen interest plus baten uit niet-geconsolideerde deelnemingen, minus afschrijving goodwill Breedband.

TABEL 2.

Rentabiliteit van het totale vermogen

	1965	1966	1967
Omzet a)	1.134	1.201	1.237
Kosten a)	944	1.039	1.035
Bedrijfsresultaat a)	190	162	202
Totaal vermogen a) b)	2.008	2.169	2.350
Rentabiliteit van het totale vermogen (RTV) c)	9,5	7,5	8,6
Winstmarge d)	20,1	15,6	19,4
Omloopsnelheid van het totale vermogen e)	0,47	0,48	0,44
Omzetsnelheid	3,7	4,0	4,2

a) In miljoenen gulden.

b) Dit is het gemiddelde van de stand per 1 januari en 31 december, exclusief het bedrag van de niet-geconsolideerde deelnemingen en leningen daaraan.

c) In de zin van bedrijfsresultaat als percentage van totaal vermogen.

d) In de zin van bedrijfsresultaat als percentage van de kosten van de omzet.

e) Berekend als quotiënt van kosten van de omzet en totaal vermogen.

minimum van gemiddeld 78 pCt. (West-Duitsland 72,5 pCt., Frankrijk 80 pCt., Nederland bijna 100 pCt.). Ongunstig op de winstmarge werkte ook de voortgaande kostenstijging en met name de toeneming van de loonkosten. In 1967 lagen de personeelskosten per man 11 pCt. boven die van 1966. De gemiddelde kosten per werknemer in de Nederlandse ijzer- en staalindustrie zijn thans de hoogste van de Europese Gemeenschap.

¹⁾ *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 10 april 1968, blz. 17.

²⁾ *Het Financieele Dagblad* van 1 augustus 1967.

Dat niettemin de winstmarge in 1967 belangrijk verbeterde, is hieraan toe te schrijven dat de „staalmeesters” te IJmuiden kans hebben gezien de kostprijzen van hun produkten niet onbelangrijk te verlagen. Deze kostprijsverlaging werd verkregen door een hoge bezettingsgraad — in vrijwel alle bedrijfsonderdelen kon de beschikbare capaciteit ten volle worden benut —, door kostenbeheersing, een groot aantal technologische verbeteringen en een daling van de grondstoffenkosten.

Het effect dat de margeverbetering had op de RTV, werd ten dele ongedaan gemaakt door de verlaging van de omloopsnelheid van het totale vermogen. Deze was niet het gevolg van een toeneming van de voorraden; de omzetsnelheid nam juist toe (zie tabel 2). Daar stond echter tegenover dat in 1967 zeer omvangrijke investeringen plaats vonden en wel voor het recordbedrag van f. 335 mln. De lage omloopsnelheid van het in deze — ten dele nog in aanbouw zijnde — duurzame activa geïnvesteerde vermogen heeft blijkbaar de totale omloopsnelheid per saldo doen dalen. Zoals wij reeds bij de bespreking van het jaarverslag van Philips ³⁾ opmerkten, oefent anderzijds de opvoering der kapitaalintensiteit een gunstige invloed uit op de kostprijs en daarmee op de winstmarge, zodat — vooral over een wat langere periode gezien — gesproken kan worden van een zekere verschuiving tussen de beide componenten van de RTV.

RENTABILITEIT EIGEN VERMOGEN

Voorname­lijk door de belangrijke verbetering van de RTV kwam ook de rentabiliteit van het eigen vermogen (REV) in 1967 op een aanzienlijk hoger niveau dan een jaar tevoren (tabel 3). Dat de REV vóór belasting ruimschoots boven de RTV ligt, impliceert dat ook bij Hoogovens het hefboomeffect in sterke mate werkzaam is. In 1967 was dit kennelijk in nog sterkere mate het geval dan in 1966. Dit is hieraan toe te schrijven dat het verschil tussen de (stijgende) RTV en het (dalende) percentage van de betaalde rente op het vreemde vermogen belangrijk groter werd, terwijl bovendien in 1967 relatief nog iets meer vreemd vermogen in de onderneming werkzaam was (zie tabel 6). In tegenstelling tot de RTV kwam hierdoor de REV vóór belasting in dit jaar zelfs nog hoger te liggen dan in 1965 het geval was.

Dit laatste geldt ook voor de REV na belasting, welke overigens — doordat de belastingfactor sterker werkte dan het hefboomeffect — steeds beneden de RTV lag.

WINST PER AANDEEL EN WINSTBESTEMMING

Het verloop van de winst per aandeel blijkt uit tabel 4. Daar het aandelenkapitaal ultimo 1967 vrijwel gelijk was aan dat van een jaar tevoren, werkte de toeneming van de winst vrijwel evenredig door in de stijging van de winst per aandeel. In 1968 gaat het aandelenkapitaal evenwel omhoog (van f. 156 mln. tot f. 201 mln.) doordat én de nog uitstaande converteerbare obligaties worden omgezet in aandelen én een agiobonus van 10 pCt. wordt verstrekt. Indien de winst over 1968 inderdaad 10 pCt. hoger uitvalt en dus op f. 117 mln. komt, zou hieruit per eind 1968 een winst per aandeel resulteren van circa f. 11,70.

De beurskoers van het aandeel Hoogovens heeft de laatste jaren een zeer sterke schommeling doorgemaakt. In 1966 liep hij terug tot iets meer dan f. 50; in het jaar

TABEL 3.

Rentabiliteit van het eigen vermogen

	1965	1966	1967
RTV volgens tabel 2	9,5	7,5	8,6
Totaal resultaat (tabel 1) a)	195	174	216
Totaal vermogen, gecorrigeerd a) b)	2.247	2.423	2.604
RTV, gecorrigeerd c)	8,7	7,2	8,3
REV vóór belasting	12,4	10,2	13,3
REV na belasting	7,1	5,6	7,3

a) In miljoenen gulden.

b) D.w.z. inclusief niet-geconsolideerde deelnemingen en leningen daaraan.

c) Totaal resultaat als percentage van totaal vermogen, gecorrigeerd. In deze zin zal de RTV hier verder worden opgevat. De niet-geconsolideerde deelnemingen brengen ca. 4 pCt. per jaar op. Voornamelijk omdat de ontvangen interest in 1966 en 1967 belangrijk hoger was dan in 1965, is het verschil tussen RTV volgens tabel 2 en RTV gecorrigeerd, veel kleiner geworden.

TABEL 4.

Winst per gewoon aandeel van f. 20

	1965	1966	1967
Winst per aandeel	f. 12,76	f. 10,27	f. 13,70

TABEL 5.

Bestemming van de netto winst (in f. mln.)

	1965	1966	1967
1. Reservering	50	32	57
2. { Tantièmes	1,6	1,6	1,4
{ Personeel	17	15	17
{ Dividend	30	31	31
3. Netto winst	98	80	107
Pay-out: 2. als percentage van 3. .	49	60	47

daarop werd een niveau van f. 122,50 gehaald, dankzij een koersstijging welke sterker was dan die van één der overige internationals; thans wordt ca. f. 123 genoteerd (ex dividend en ex agiobonus). Gerelateerd aan de zoëven genoemde winst per aandeel van f. 11,70 levert dit een koers/winstverhouding op van 10,5. Dit lijkt niet aan de hoge kant.

De winsttoeneming over 1967 heeft niet geleid tot een hogere dividenduitkering, evenmin als de winstdaling in 1966 een dividendverlaging tot gevolg had (zie tabel 5). Sinds een tiental jaren keert Hoogovens onveranderd 20 pCt. dividend uit. De verwachte hogere winst over 1968 zal voldoende zijn om — bij dezelfde reservering en rekening houdend met de winstuitkering aan het personeel — over het vergrote aandelenkapitaal wederom dit zelfde dividend uit te keren.

SOLVABILITEIT EN LIQUIDITEIT

De relatief omvangrijke winstreservering (vooral in 1967) heeft niet kunnen voorkomen dat de expansie van Hoogovens de laatste jaren zeer overwegend met vreemd vermogen gefinancierd is. Het eigen vermogen nam sinds eind 1965 per saldo toe met 5 pCt. (zie tabel 6), het vreemde vermogen met 33 pCt. Ongunstig op de ontwikkeling van het eigen vermogen werkte vooral de in 1966 ten laste van de reserves gebrachte waardedaling van activa (vnl. de deelnemingen in Hoesch en Demka). De solvabiliteit is door dit verloop gedaald van 261 tot 227 pCt. (tabel 6).

³⁾ Zie het nummer van 17 april jl. van dit blad, blz. 366-369.

In Amerika wordt voor overeenkomstige ondernemingen een solvabiliteit van ongeveer 300 pCt. normaal geacht.

Intussen kan aangenomen worden dat '1968 wederom een belangrijke stijging van de solvabiliteit te zien zal geven. Aan converteerbare obligaties immers wordt dit jaar voor f. 138 mln. in aandelen omgezet. Deze conversie heeft inmiddels reeds plaats gehad. Voorts laat de verwachte winst wederom een reservering toe van circa f. 60 mln. Afgezien van herwaardering neemt hierdoor het eigen vermogen toe met circa f. 200 mln., d.i. met ruim 13 pCt. Daar het tempo van de expansie van het totale vermogen wel lager zal liggen (vgl. tabel 6), resulteert hieruit een verbetering van de solvabiliteit tot naar schatting 240 à 250 pCt.

Het verloop van de liquiditeit — gemeten aan de „current ratio” — is weergegeven in tabel 7. De zoëven vermelde relatief sterke toename van het totale vreemde vermogen (+ 33 pCt. sinds 1965) betrof blijkbaar vooral het vreemde vermogen op korte termijn (+ 56 pCt. sinds 1965). Daar anderzijds het vlottend actief naar verhouding minder toenam dan het totale actief (toenemende kapitaalintensiteit) onderging de „current ratio” een sterke daling. Met 2,6 bleef zij intussen ruimschoots boven hetgeen wel als minimaal aanvaardbaar geldt ⁴⁾.

De hierboven genoemde sterke toename van het vreemde vermogen op korte termijn is onder andere veroorzaakt door het feit dat de helft van de nog resterende schuld aan de Staat uit hoofde van de overname van Breedband, zijnde f. 27,5 mln., eind 1967 werd overgebracht van de schulden op lange termijn naar crediteuren, omdat dit bedrag in 1968 vervalt. De nog overblijvende f. 27,5 mln. moet in 1969 worden afgelost.

VOORUITZICHTEN

In het najaar van 1965 besloot Hoogovens zijn productiecapaciteit uit te breiden van het toen geldende niveau van 2,8 mln. tot ruim 4 mln. ton staal per jaar. Eind 1967 werd de tot dit plan behorende zesde hoogoven in gebruik genomen, de grootste hoogoven in de EGKS. In 1968 t/m 1970 volgen verdere uitbreidingen (o.a. in 1969 een warmbandwalserij, alsmede een blokwalserij welke „de zwaarste ter wereld” zal worden) waarmee het vier-miljoen-ton-plan zal zijn afgerond. Als uiteindelijke jaarcapaciteit van het bedrijf aan de IJmond werd reeds in 1965 echter genoemd 7 à 8 mln. ton staal. De nieuwe, grotere installaties zullen behalve een grotere, ook een zuiniger productie mogelijk maken.

Naast deze schaalvergroting en modernisering werkt Hoogovens aan een intensievere, kostenbesparende samenwerking met andere staalbedrijven (Hoesch) en aan een

TABEL 6.

Solvabiliteit (in f. mln.)

	Ultimo 1965	Ultimo 1966	Ultimo 1967	Toename ultimo 1967 sinds ultimo 1965 in pCt.
1. Eigen vermogen ...	1.431	1.423	1.498	5
2. Vreemd vermogen	889	1.103	1.182	33
3. Totaal vermogen...	2.319	2.527	2.680	16
Solvabiliteit = (3. : 2.) × 100 pCt.	261	229	227	

TABEL 7.

Liquiditeit (in f. mln.)

	Ultimo 1965	Ultimo 1966	Ultimo 1967	Toename ultimo 1967 sinds ultimo 1965 in pCt.
1. Vlottend actief ...	645	759	713	11
2. Vreemd vermogen op korte termijn..	174	186	271	56
„Current ratio” = 1. : 2.	3,7	4,1	2,6	

verbreding van zijn basis: via belangen bij de productie van aluminium, nikkel, bauxiet, olie en aardgas wordt gewerkt aan een zekere diversificatie van het concern. Dit beleid moet gezien worden tegen de achtergrond van de in de afgelopen jaren sterk toegenomen wanverhouding tussen de totale productiecapaciteit der Europese ijzer- en staalproducenten enerzijds en het staalverbruik anderzijds. Slechts grote en modern geoutilleerde ondernemingen zullen zich in de felle concurrentiestrijd kunnen handhaven. Hoogovens heeft kennelijk het vertrouwen, mede gezien de relatie tussen „fattetst” en „fittest”, in deze „survival of the fittest” niet aan het kortste eind te trekken ⁵⁾. Reeds thans bezet deze onderneming als staalproducerend bedrijf op één vestigingsplaats de tweede plaats in de EGKS. De combinatie Hoogovens-Hoesch neemt onder de groeperingen van staalbedrijven binnen de EGKS zelfs de eerste plaats in. ⁶⁾

R. Slot

⁴⁾ Enigszins geflatteerd is dit cijfer overigens wel, daar in tabel 7 in het vreemde vermogen op korte termijn niet de kortlopende voorzieningen zijn begrepen (omdat deze per eind 1965 niet gepubliceerd werden). Hiervoor gecorrigeerd komt de „current ratio” eind 1967 op 2,2.

⁵⁾ *AmRo-beursnieuws* van 8 juni 1967.

⁶⁾ *Het Financieele Dagblad* van 21 juli 1967.

(I.M.)

Economische - toekomststudies

INLEIDING

De toekomst op middellange en zelfs op lange termijn staat tegenwoordig vrij sterk in de belangstelling, ook bij de economen. In Nederland zijn er, behalve een aantal afzonderlijke sector- en projectstudies (ruimtelijke ordening, ruilverkaveling, drinkwatervoorziening, Deltaplan enz.), ook enkele studies verschenen die hun blik over een breder terrein doen gaan. Als zodanig kunnen worden genoemd *De Nederlandse economie in 1970* van het Centraal Planbureau en de mede daarop geënte *Nota inzake groei en structuur van onze economie* van het Ministerie van Economische Zaken, beide publikaties van najaar 1966. Terwijl de publikatie van het C.P.B. een voorwaardelijke prognose is, d.w.z. steunt op veronderstellingen omtrent buitenlandse conjunctuur en binnenlands beleid, doet de nota van Economische Zaken heel schuchter een volgend stapje in de richting van verdere normativering. Het woord „taakstelling” is daarbij welbewust vermeden omdat het nog niet gaat om „kwantitatief exact te verwezenlijken doeleinden” maar eerder om „aanduidingen van de richting waarin wij ons zouden moeten bewegen” (blz. 4 van de nota). Deze karakteristiek is eveneens van toepassing op de publikaties die het resultaat waren van een aantal soloverkenningsvluchten¹⁾ over het territoir van onze toekomstige nationale economie.

Terzelfdertijd of eerder zijn in enkele andere landen studies in teamverband ondernomen, waarbij de stap naar kwantitatief geformuleerde sectordoelstellingen wel werd gezet. Voorbeelden zijn het rapport *Réflexions pour 1985*²⁾, van een door de Franse regering ingestelde werkgroep ter voorbereiding van het Vijfde plan, en de hier nader te bespreken Amerikaanse publikatie van de National Planning Association³⁾. De in de teams opgenomen leden zijn niet de vertegenwoordigers van bepaalde pressiegroepen, maar specialisten die elk voor hun eigen vakgebied aangeven wat op grond van de huidige inzichten in redelijkheid kan worden verlangd.

De sociale wetenschappen, zo zegt Gerhard Colm in zijn voorwoord voor laatstgenoemd boek, zijn niet in staat op het probleem van de nationale prioriteiten het laatste antwoord te geven. Deze antwoorden komen in de praktijk tot stand op grond van de waardeoordelen (value judgments) van miljoenen mensen zowel op de markten voor goederen en diensten als in het politieke proces⁴⁾. Niettemin kan het wetenschappelijk onderzoek naar de nationale doelstellingen (goals research) behulpzaam zijn bij de totstandkoming van weloverwogen waardeoordelen door het verhelderen van de problemen en het verschaffen van relevante informatie, met name over de waarschijnlijke gevolgen bij alternatieve beslissingsmogelijkheden.

GESCHIEDENIS VAN DE NATIONALE DOELSTELLINGEN IN DE VERENIGDE STATEN

Colm geeft een interessante uiteenzetting over de historische ontwikkeling van het Amerikaanse denken met be-

trekking tot de nationale doelstellingen. Deze werden onderwerp van onderzoek, zo zegt hij, nadat men zich van hun aanwezigheid bewust was geworden. Deze bewustwording voltrok zich ruwweg in vier fasen.

In de eerste fase zijn de doelstellingen nog niet expliciet geformuleerd. De consument streeft naar verhoging van zijn levensstandaard door middel van salarisverbetering; prijsstijgingen zijn niet in zijn belang. Het bedrijfsleven tracht de omzet te vergroten door verbetering van apparatuur en werkmethode. Geen van beide categorieën is zich ervan bewust dat men nationale doeleinden nastreeft als full employment, prijsstabiliteit en economische groei.

De tweede fase wordt gekarakteriseerd door een crisis. Uit de crisis van de jaren dertig en de tweede wereldoorlog kwamen de zojuist genoemde doelstellingen alsmede betalingsbalansevenwicht expliciet naar voren. Dit waren zgn. „performance goals”, dat wil zeggen gericht op herstel van een bevredigend peil van economische activiteit.

De derde fase treedt in wanneer men zich gaat realiseren dat niet alleen het peil van de economische activiteit van belang is, maar ook de samenstelling van het geproduceerde goederenpakket. Wederom was echter een schok nodig om tot dit besef te geraken en aldus te komen tot de opstelling van zgn. „achievement goals”, de zoveel mogelijk in kwantiteiten uitgedrukte prestatiedoelstellingen voor diverse sectoren van de nationale economie. Lange tijd had men in de Verenigde Staten namelijk aangenomen dat een democratische samenleving op alle terreinen, dus ook op het gebied van onderwijs, wetenschappelijk onderzoek en techniek, superieur was aan die van enig ander maatschappijtype. Het was de lancering van de Spoetnik in 1957 waardoor dit vertrouwen ernstig werd geschokt.

In de vierde fase, de fase waarin men in Amerika thans verkeert, worden de „achievement goals” hoe langer hoe meer algemeen aanvaard. De discussie gaat meer over de vraag in welk tempo en met welke middelen deze doel-

¹⁾ Bijv. de bijdrage van Dr. de Galan aan *De Nederlanders in het jaar 2000*, preadviezen voor de 184e algemene vergadering van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel (juni 1967). Voorts in *Tien voordrachten over toekomstplanning* (Studium Generale 1967-1968 Rijksuniversiteit Utrecht, in samenwerking met de Stichting Werkgroep 2000) de bijdrage van Prof. Geertman.

²⁾ Verschenen in *La Documentation Française*, Parijs 1964. Het boekje bevat 138 bladzijden en een aantal statistische bijlagen. Andere buitenlandse toekomststudies zijn: T. J. Gordon en Olof Helmer: *Report on long-range forecasting study* (Rand Corporation, Santa Monica 1964), *The World in 1984* (ed. by M. Calder, Londen 1965), de serie *Modelle für eine neue Welt*, München — Wien — Basel 1964.

³⁾ Dr. L. L. Lecht: *Goals, Priorities and Dollars the Next Decade*, The Free Press, New York 1966, 365 blz. Dit boek is eveneens besproken in *The American Economic Review* van juni 1967 door V. L. Bassie.

⁴⁾ Vgl. Prof. Dr. Th. A. Stevers: „Welke factoren bepalen de veranderingen in het niveau en de structuur van de belastingen in de 19e en 20e eeuw?”, opgenomen in de *Smeetsbundel*, 1967.

stellingen zullen worden nagestreefd dan over de doelstellingen zelf. Men geraakt tot het inzicht dat „performance goals” (vooral de economische groei) en „achievement goals” elkaar wederzijds beïnvloeden. Een behoorlijk groeitempo maakt dat „achievement goals” op velerlei terrein realiseerbaar zijn. Omgekeerd dragen verbeteringen op het gebied van onderwijs, research, industriële ontwikkeling e.d. bij tot de economische groei, echter in verschillende mate zodat er behoefte is aan nader onderzoek.

Na de Spoetnik werd door President Eisenhower de Commission on National Goals benoemd die in 1960 haar rapport ⁵⁾ uitbracht. De opzet van dit rapport was nog tamelijk primitief; onder andere werd geen aandacht besteed aan de kosten, noch in geld noch in hoeveelheden produktiemiddelen. Voorts was de verenigbaarheid van de verschillende doelstellingen niet onderzocht, evenmin als de prioriteit waarmee ze zouden moeten worden nagestreefd. Sindsdien zijn door diverse instellingen een groot aantal sectorstudies gepubliceerd. De *National Planning Association* (N.P.A.) onderkende evenwel de behoefte aan informatie over het totaalbeeld en de onderlinge relaties tussen de doelstellingen. Vandaar de oprichting van een *Center for Priority Analysis* (C.P.A.) met als eerste resultaat na twee jaar studie de genoemde publikatie onder verantwoordelijkheid van Dr. Lecht.

EEN CONFRONTATIE VAN HET WENSELIJKE MET HET MOGELIJKE

In het boek van Dr. Lecht wordt nagegaan in hoeverre de Amerikaanse economie in de periode van 1962 (het laatste jaar waarover op dat moment cijfers beschikbaar waren) tot 1970 resp. 1975 in staat zal zijn een aantal met behulp van kwantitatieve standaarden ⁶⁾ geformuleerde „achievement goals” in verschillende sectoren te realiseren. Daarbij gaat men uit van de veronderstelling dat het bruto nationaal produkt in deze periode jaarlijks met 4 pCt. ⁷⁾ zal toenemen. Dit betekent een stijging van \$ 556 mrd. in 1962 tot \$ 981 mrd. ⁸⁾, dus tot bijna één biljoen dollar in 1975. De sectoren waarvoor „achievement goals” zijn geformuleerd, zijn dezelfde als die waarop het rapport van de Commission on National Goals betrekking had; alleen de sector ruimtevaart is er aan toegevoegd. Het boek bevat aldus, behalve het eerste hoofdstuk waarin het totaalbeeld wordt gepresenteerd, de volgende 16 hoofdstukken: Consumer Expenditure and Savings, Private Plant and Equipment, Urban Development, Social Welfare, Health, Education, Transportation, National Defense, Housing, Research and Development, Natural Resources, International Aid, Space, Agriculture, Manpower Retraining, en tot slot Area Redevelopment.

Voor elk van deze sectoren worden tweeërlei kosten-schattingen gemaakt. De ene schatting is gebaseerd op *ongewijzigd beleid* („preempted benchmarks”), zodat de kostenstijging uitsluitend voortkomt uit bevolkingsgroei en andere demografische factoren. Bij de tweede schatting zijn de „achievement goals” afgestemd op het *aspiratieniveau* („aspiration goals”). Het aspiratieniveau geeft aan, wat de diverse specialisten op het gebied van onderwijs, volksgezondheid enz. voor hun sector wenselijk achten.

Het totaal van de eerste schatting belooft, na correctie voor dubbeltellingen ⁹⁾, in 1975 \$ 770 mrd. (hetgeen overeenkomt met een jaarlijks stijgingspercentage van 2,5), zodat er \$ 211 mrd. ter beschikking is voor verbetering van het voorzieningspeil. Het totaal van de tweede schat-

ting overtreft het bruto nationaal produkt in 1975 echter met \$ 150 mrd. (dus met ongeveer 15 pCt.), hetgeen de schrijver een opmerkelijke conclusie noemt voor een land waar wel eens in termen wordt gesproken van „affluent society”, „society of abundance” enz. Het betekent in ieder geval dat het nodig zal zijn prioriteiten te bepalen. Verder dan deze constatering gaat het boek niet. Hoe een dergelijke afweging dient te geschieden, wordt niet verder uit de doeken gedaan, wellicht tot teleurstelling van de lezer die dit op grond van de titel van het boek meende te mogen verwachten. De schrijver zelf merkt op dat zijn studie moet worden beschouwd als een noodzakelijke eerste stap op de weg naar verdere informatie, waartoe nog veel nader onderzoek nodig zal zijn. Overigens dient ook deze eerste benadering van tijd tot tijd te worden herzien en bijgesteld.

Bij de N.P.A. is een tweede studie in voorbereiding waarin de kosten niet alleen zijn uitgedrukt in geldsbedragen, maar eveneens in aantallen benodigde produktiemiddelen (o.a. arbeidskrachten). Het is namelijk heel goed mogelijk dat, wanneer alle prestatiedoelstellingen tegelijk zouden worden nagestreefd, de „bottlenecks” zich juist hier het eerst zullen voordoen. Voorts dient verdere studie te worden ondernomen inzake de interdependentie van de doelstellingen voor de verschillende sectoren. Zo zou kunnen blijken dat bijv. uitbreiding van het onderwijs of van de gezondheidszorg weliswaar in eerste instantie de beschikbare middelen voor andere sectoren vermindert, maar dat op wat langere termijn de produktiviteit daardoor dusdanig wordt verhoogd dat ook voor deze andere sectoren meer middelen beschikbaar komen dan zonder genoemde uitbreidingen het geval zou zijn geweest. Daarom moet het prioriteitenonderzoek deze relaties analyseren en alternatieve combinaties opstellen met verschillende tijdshorizon.

Voorts is in deze eerste studie nog voorbijgegaan aan de vraag of de verschillende uitgaven door de particuliere sector dan wel door de centrale of lokale overheid dienen te worden verricht. Gemakshalve heeft men voorlopig aangenomen dat dit geen belangrijke invloed op de kosten heeft. Ondanks deze beperkingen, die overigens in het boek zelf uitdrukkelijk zijn vermeld, is deze studie een interessant voorbeeld van de wijze waarop men zich tegenwoordig op kwantitatieve wijze met de toekomst bezighoudt ¹⁰⁾.

W. J. van Braband

⁵⁾ *Goals for Americans*, The Report of the President's Commission on National Goals, Prentice-Hall 1960.

⁶⁾ Bij het onderwijs bijv. aantal onderwijzers per 1.000 leerlingen.

⁷⁾ Het C.P.B. verwacht voor Nederland in de periode 1965-1970 een trendmatige groei van 4,8 pCt. per jaar (middenalternatief belastingdruk).

⁸⁾ Gemeten in constante prijzen.

⁹⁾ Deze treden op doordat bijv. de uitgaven van de consument voor onderwijs en gezondheidszorg, die met een zeer groot deel van de kosten van deze sectoren overeenkomen, eveneens onder het hoofdstuk „Consumptieve uitgaven” zijn opgenomen.

¹⁰⁾ Een andere kwantificerende toekomststudie is het door Servan-Schreiber in zijn *Le défi américain* aangekondigde rapport van Herman Kahn en Anthony J. Wiener, beiden verbonden aan het Hudson Instituut. Dit is inmiddels in boekvorm verschenen als *The year 2000. A framework for speculation on the next thirty-three years*. The Macmillan Company, New York-Londen, 431 blz. Het houdt zich bezig met de wereld in het jaar 2000, wanneer in een aantal landen (waaronder de Verenigde Staten) het zgn. post-industriële stadium zal zijn ingetreden.

Het agrarisch arbeidsvolume van 1950 tot 1980

BEROEP EN BEDRIJF

Al vertoont de ontwikkeling van de agrarische beroepsbevolking veel verwantschap met die van het agrarisch arbeidsvolume, toch mogen beide niet worden vereenzelvigd. Door het seizoenkarakter van de agrarische productie brengen namelijk heel wat personen met een agrarisch hoofdberoep een deel van hun arbeidstijd buiten het agrarisch bedrijf door. In sommige perioden van het jaar zijn er daarentegen weer zoveel handen nodig, dat vele niet-agrariërs tijdelijk tewerk moeten worden gesteld.

De personen, die volgens de Volkstelling van 1947 een hoofdberoep in land-, tuin-, bosbouw of visserij hadden, konden meer arbeid aan dan er in deze bedrijfstakken nodig was. Inmiddels is de verborgen werkloosheid van destijds verdwenen. Zelfs indien de arbeidsbehoefte het hele jaar door constant zou zijn geweest, dan hadden de agrarische beroepspersonen van 1960 de vraag naar arbeid nog niet volledig aangekund. Behalve voor nevenwerkzaamheden van andere werkers is er tegenwoordig bovendien plaats voor scholieren en huisvrouwen, die niet als beroeps-persoon worden aangemerkt.

Zowel van mannelijke als van vrouwelijke arbeidskrachten wordt het arbeidsvolume, nogal onhoffelijk, uitgedrukt in zgn. manjaren. Een manjaar is een hoeveelheid arbeid equivalent aan de volledige arbeid van één persoon per jaar. In sommige publikaties wordt hiervoor de term arbeidsjaareenheid gebezigd, waarbij echter intussen vervangen omrekeningsnormen zijn toegepast. Ter voorkoming van verwarring wordt in dit artikel de voorkeur gegeven aan de eveneens neutrale term arbeidsjaar.

Naar schatting had in 1965 de agrarische arbeid van anderen een volume van 55.000 arbeidsjaren, terwijl de door agrariërs in de overige sectoren verrichte arbeid rond 30.000 arbeidsjaren vergde. Van de 100 op agrarische bedrijven gepresteerde arbeidsjaren waren er aldus toen vermoedelijk ruim 85 afkomstig van agrarische beroeps-personen. Deze 85 arbeidsjaren werden door ongeveer 93 agrariërs voor hun rekening genomen, waarvan er omstreeks 16 gedeeltelijk buiten de agrarische sector werkten.

Wat de totale ontwikkeling betreft, zijn de gebruikte gegevens ontleend aan een recente publikatie ¹⁾. Voor sommige bijzonderheden werden de tellingen arbeidskrachten in de land- en tuinbouw ²⁾ aangevuld met schattingen. De hier vermelde cijfers verschillen enigszins van

die van een vroegere schatting in verband met wijziging der omrekeningsnormen ³⁾.

ZELFSTANDIGEN EN AFHANKELIJKEN

Gedurende de eerste helft van deze eeuw bleef het aantal afhankelijkken van dezelfde orde van grootte, terwijl door het stichten van kleine bedrijven op ontginningen en elders het aantal zelfstandigen belangrijk toenam. Zo waren er rond de eeuwwisseling per 100 zelfstandigen ruim 200 afhankelijkken, maar in 1930 was dit aantal tot even onder de 150 gedaald en in 1960 werkten op agrarische bedrijven nog slechts 85 afhankelijkken per 100 zelfstandigen. Deze ontwikkeling heeft zich ook daarna voortgezet. Tabel 1 geeft hiervan een indruk.

Terwijl het loontrekkersaandeel in de land- en tuinbouw van 20 tot 16 pCt. verminderde, nam dat van bedrijfs-hoofden toe van 52 tot 57 pCt. Bij beide categorieën daalde het percentage van hen, die een gedeelte van hun arbeidstijd agrarisch werk deden. Degenen die bleven, zijn dus sterker aan het agrarische bedrijf gebonden. Dit in tegenstelling tot sommige zoons, wier bedrijfsbinding juist zwakker werd.

Vrijwel alle bedrijfshoofden werden tot nu toe uit de medewerkende zoons gerecrueteerd. In 1965 werkten naar schatting ongeveer 30.000 zoons mee op veehouderij- en akkerbouwbedrijven. Gezien de verhoudingen in het verleden waren dat voldoende opvolgers voor 80.000 bedrijven. Er waren toen evenwel 145.000 dergelijke bedrijven. Al zou de genoemde verzwakking van de bedrijfsbinding geen voorspel zijn van latere afvloeiing dan is er wegens gebrek aan aspirant-bedrijfshoofden met praktijkervaring toch niet te ontkomen aan samenvoeging. Op den duur zal dan het aantal afhankelijkken t.o.v. het aantal zelfstandigen weer gaan stijgen. Bedrijfstechnisch en bedrijfs-economisch heeft vergroting van de hoeveelheid arbeid per bedrijf meer voor- dan nadelen, terwijl er in de persoonlijke sfeer, vooral met betrekking tot vervanging bij ziekte, in de weekends en tijdens de vakantie, alleen maar voordelen schijnen te bestaan.

¹⁾ C.B.S.: *Arbeidsvolume en geregistreerde arbeidsreserve 1947-1966.*

²⁾ C.B.S.: *Landbouwtelling 1950 en 1960; Statistiek arbeidskrachten voor land- en tuinbouwwerkzaamheden, 1962 en 1965.*

³⁾ G. A. van Houten: „De toekomst van de landbouwarbeid” in *E.-S.B.* van 23 juni 1965.

(I.M.)

 N.V. SLAVENBURG'S BANK

DE BEDRIJFSTAKKEN

De aanpassing van de agrarische sector aan de gewijzigde omstandigheden werd gedurende de afgelopen decennia gekarakteriseerd door een aanzienlijke inkrimping van het arbeidsvolume en een ongekende uitbreiding van de hoeveelheid produkt. Zoals uit tabel 2 kan worden afgelezen bestaan er tussen de bedrijfstakken binnen de agrarische sector overigens markante verschillen ten aanzien van de arbeidsontwikkeling.

Op de weidebedrijven hebben in de melkveehouderij zowel de vermindering van het aantal werkers als de uitbreiding van de produktie de ontwikkeling gekenmerkt. De melkproduktie nam tussen 1950 en 1965 met ca. 25 pCt. toe; hiervan was de helft te danken aan toeneming van de veestapel en de helft aan verhoogde produktie per koe. Werd in 1950 nauwelijks een op de tien koeien machinaal gemolken, in 1965 was dat met slechts een op de tien nog niet het geval. Vroeger moest de helft van de geboren kalveren nuchter worden geslacht; tegenwoordig is dat dank zij het kunstmelkvoeder vrijwel niet meer nodig.

Tot in de jaren vijftig werden de zgn. gemengde bedrijven gekenmerkt door gemengd grondgebruik, nl. gras- en bouwland. Nu onderscheiden ze zich evenwel van de weidebedrijven door gemengde veehouderij: varkens en/of kippen naast rundvee. De arbeid voor de verschillende produktierichtingen is hier zodanig verweven dat de gemengde veehouderij het beste als één geheel kan worden gezien. De rundveehouderij verschilt er hoegenaamd niet van de weidebedrijven, maar er wordt naar verhouding meer produkt met minder mensen verkregen, doordat in de varkens- en pluimveehouderij dank zij rationalisatie minder arbeid nodig is voor de sterk toegenomen hoeveelheid produkt. Ook was er per kg produkt aan het eind van deze periode 10 pCt. minder voer nodig dan in het begin.

De vermindering van het akkerbouwareaal werd meer dan gecompenseerd door de toeneming van de produktie per ha. Ondanks de sterk gedaalde hoeveelheid arbeid kon de totale akkerbouwproduktie zo toch nog iets groeien. Precisiezaad zorgde voor belangrijke veranderingen bij de suikerbietenteelt en de graantank bracht het maaidorsen tot een heel korte veldperiode terug.

De zeer grote produktie-uitbreiding in de tuinbouw ging behalve met een kleine vermindering van de hoeveelheid arbeid ook gepaard met een steeds kleiner wordend verbruik van goederen en diensten. Het tuinbouwkomen kon zo met ongekende snelheid toenemen, wat mede mogelijk werd door de belangrijke structuurverandering. In de groenteteelt nam de betekenis van tomaten, sla en komkommers toe. Van de door rooijing van onrendabele boomgaarden verkleinde oppervlakte kwam veel meer fruit. De produktie van bloemen en planten vertoonde een spectaculaire groei. Het glasareaal verdubbelde en het areaal verwarmd glas nam nog meer toe.

In de bosbouw bleef de vraag naar arbeid betrekkelijk constant. Door mechanisatie en vergroting van de recreatieve functie werd intussen de produktie per persoon uitgebreid. De besomming die de visserij wist te behalen, nam enigszins toe door met minder mensen meer vis te vangen.

Voor toelevering van veevoer, kunstmest en andere produktiemiddelen en voor verwerking van de verschillende agrarische produkten was in 1965 bijna net zoveel arbeid nodig als in 1950. Ook het werk ten behoeve van de consumptie der gezinnen, welke voor hun levensonderhoud afhingen van de agrarische en direct daarmee samen-

TABEL 1.

	Procentuele verdeling arbeidsvolume land- en tuinbouw a)					
	mannen				vrouwen	
	volledig		gedeeltelijk		volledig en gedeeltelijk werkzaam in land- en tuinbouw	
	werkzaam in land- en tuinbouw					
1959	1965	1959	1965	1959	1965	
bedrijfs hoofden	43	49	8	7	1	1
meewerkende gezinsleden	15	12	1	2	12	13
loontrekkers	13	12	6	3	1	1

a) Dus zonder bosbouw en visserij.

TABEL 2.

Agrarisch arbeidsvolume (bosbouw en visserij inbegrepen)

	1950	1965	1980
	(× 1.000 arbeidsjaren)		
bedrijfs hoofden	249	204	140
meewerkende gezinsleden	184	91	65
loontrekkers	149	93	95
totaal agrarisch arbeidsvolume ...	582	388	300
waarvan in:			
veehouderij en akkerbouw	405	250	175
tuinbouw	81	75	70
bosbouw	6	6	6
visserij	12	8	7
andere agrarische bedrijven	78	49	42
en waarvan in:			
Groningen	33	19	13
Friesland	46	27	19
Drenthe	39	24	17
Overijssel a)	64	44	33
Gelderland b)	92	59	47
Utrecht	20	14	11
Noord-Holland c)	53	40	33
Zuid-Holland	80	63	54
Zeeland	26	17	12
Noord-Brabant	85	53	39
Limburg	44	28	22

a) Met inbegrip van de Noord-Oostpolder.

b) Met inbegrip van Oostelijk Flevoland.

c) Met inbegrip van Zuidelijk Flevoland.

hangende produktie, is in deze periode waarschijnlijk gelijk gebleven. Globaal genomen steeg hierdoor de met elk agrarisch arbeidsjaar direct of indirect verbonden hoeveelheid arbeid in andere sectoren van een tot ruim anderhalf arbeidsjaar.

SPREIDING OVER DE PROVINCIES

De ontwikkeling van het arbeidsvolume der afzonderlijke provincies wordt bijna uitsluitend bepaald door de verhouding, waarin de verschillende bedrijfstakken tot het provincietotaal bijdragen. Bij elke bedrijfstak is waarschijnlijk tussen 1950 en 1965 de ontwikkeling in het gehele land vrijwel gelijk geweest. Gedurende deze periode veranderden de onderlinge verschillen tussen de provincies namelijk betrekkelijk weinig vergeleken met die tussen de jaren. Een opvallende uitzondering vormt de graanteelt in de jaren vijftig, toen de maaidorser in het zuidwesten reeds algemeen werd gebruikt, maar in Groningen vanwege de strokartonfabricage nog vrijwel niet. Dit verschil behoort inmiddels tot het verleden, omdat de industrie nu ook maaidorsstro accepteert.

Per provincie was in 1965 de arbeid als volgt over de verschillende bedrijfstakken verdeeld:

Groningen:	akkerbouw, weidebedrijf en enige tuinbouw
Friesland:	weidebedrijf, enige akkerbouw en tuinbouw
Drenthe:	weidebedrijf, akkerbouw en enige gemengde veehouderij
Overijssel:	gemengde veehouderij, weidebedrijf en akkerbouw
Gelderland:	gemengde veehouderij, weidebedrijf en tuinbouw
Utrecht:	weidebedrijf, gemengde veehouderij en tuinbouw
Noord-Holland:	tuinbouw, weidebedrijf en akkerbouw
Zuid-Holland:	tuinbouw, weidebedrijf, akkerbouw en enige visserij
Zeeland:	akkerbouw, tuinbouw en enige visserij
Noord-Brabant:	gemengde veehouderij, akkerbouw, tuinbouw en weidebedrijf
Limburg:	akkerbouw, tuinbouw, gemengde veehouderij en weidebedrijf

De bedrijfstakken, welke meer dan 10 pCt. tot het provincietotaal bijdragen, zijn als zodanig in volgorde van afnemende percentages genoemd. De takken met een bijdrage van 5 tot 10 pCt. zijn met „enige” aangeduid. In geen enkele provincie komt het bosbouwaandeel boven 5 pCt. van de totale agrarische arbeid.

Vergeleken met het oosten en zuiden zijn er in de kustprovincies relatief veel personen, die gedurende het gehele jaar in de landbouw werken, waardoor er weinig arbeid van niet-agrariërs nodig is. Uit tabel 3 blijkt dat, afgezien van Noord- en Zuid-Holland, in de kustprovincies per agrarisch beroepspersoon nog niet helemaal een vol arbeidsjaar op agrarische bedrijven wordt gewerkt. Vermoedelijk vraagt de tuinbouw in Noord- en Zuid-Holland veel arbeid van niet-agrariërs. De oorzaak dat Drenthe in dit opzicht van de andere in het binnenland gelegen provincies afwijkt, moet misschien worden gezocht in de verwantschap met Groningen, waar het percentage vollejaarswerkers weinig hoger is en eveneens hoofdzakelijk akkerbouw en rundveehouderij voorkomt. In Overijssel en Gelderland verschilt het percentage vollejaarswerkers veel meer en overheerst de gemengde veehouderij. In deze provincies, in Noord-Brabant en vooral in Limburg, is het aantal arbeidsjaren per agrarisch beroepspersoon vermoedelijk groot door agrarische arbeid van werknemers uit industrie en mijnbouw.

In tabel 3 is ook een grove benadering gegeven van het percentage van het totale arbeidsvolume, dat in 1965 direct en indirect verband hield met de agrarische productie. Dit percentage is uiteraard hoger naarmate er meer agrarische bedrijvigheid is. Wel vindt de verwerking soms gedeeltelijk in een andere provincie plaats dan de agrarische voortbrenging. Dit is bijv. het geval met enkele akkerbouwproducten uit Drenthe, Zeeland en Limburg.

HOE ZAL HET IN DE KOMENDE TWAALF JAAR GAAN?

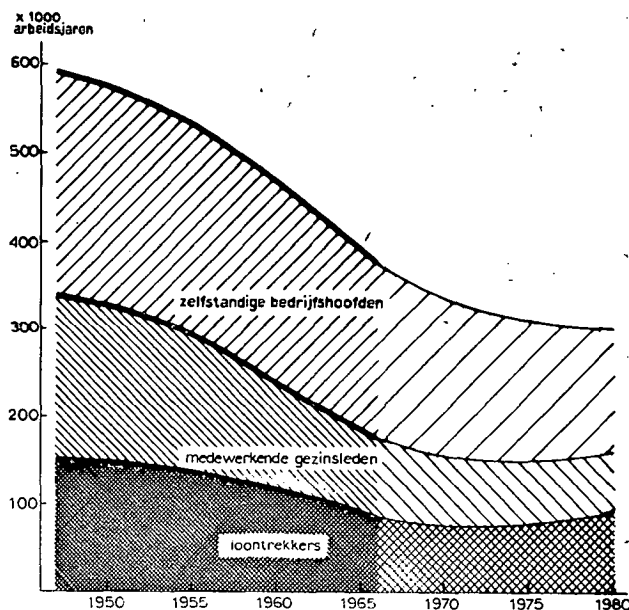
Voor ieder, die met de landbouw te maken heeft, staat het wel vast dat in de nabije toekomst de hoeveelheid aan te wenden arbeid verder zal verminderen. Niemand ziet zodanige perspectieven voor vergroting van de agrarische afzet in binnen- of buitenland, dat de vervanging door kapitaal ongedaan kan worden gemaakt. Het tempo, waarin deze inkrimping zich in het vervolg zal voltrekken, is evenwel waarschijnlijk trager dan dat van vóór 1965.

TABEL 3.

Arbeidsjaren per agrarisch beroepspersoon en percentage agrarische en ermee samenhangende arbeid 1965

	arbeidsjaren per agrarisch beroepspersoon	agrarische en ermee samenhangende arbeid in pCt. van het totaal
Groningen	0,91	25 à 30
Friesland	0,99	40 à 45
Drenthe	0,97	45 à 50
Overijssel	1,17	30 à 35
Gelderland	1,09	30 à 35
Utrecht	1,01	10 à 15
Noord-Holland	1,11	10 à 15
Zuid-Holland	1,03	10 à 15
Zeeland	0,98	40 à 45
Noord-Brabant	1,13	20 à 25
Limburg	1,26	20 à 25
Nederland	1,07	ca. 22

AGRARISCH ARBEIDSVOLUME 1950 - 1980

In de eerste plaats is er het relatief grote aandeel van de min of meer stabiele agrarische bedrijfstakken als tuinbouw, bosbouw en tot op zekere hoogte ook visserij. Een flinke daling bij veehouderij en akkerbouw komt daardoor aanzienlijk gedempt tot uiting in de ontwikkeling van de gehele agrarische sector.

In de tweede plaats zijn er zo weinig loontrekkers in veehouderij en akkerbouw over, dat het aantal nauwelijks meer zal kunnen dalen. Mede gelet op de recente ontwikkeling bij bedrijven met meer dan vijf loontrekkers zal hun arbeid eerder toe- dan afnemen in de komende jaren. Dit hangt ook samen met het geringe aantal meewerkende zoons, dat later als bedrijfshoofd zal kunnen gaan optreden. Bovendien is er bij deze zoons minder

(I.M.)

**staalconstructies
metalen ramen en deuren**

sprake van een direct afvloeien dan wel van een verzwakking van de bedrijfsbinding, waardoor ze zodra de gelegenheid zich voordoet gemakkelijk naar een volledige plaats kunnen terugkeren.

In de derde plaats is er geen aanleiding te veronderstellen, dat het aantal meewerkende vrouwen en dochters sneller zou gaan verminderen.

Daarentegen kan wel worden verwacht, dat de vermindering van het aantal bedrijfshoofden sterker zal worden dan in voorgaande jaren. Tussen 1962 en 1965 verminderde het aantal landbouwers zelfs tweemaal zo snel als tussen 1959 en 1962. Het overheidsbeleid terzake, zoals dat onder meer is gevoerd met het in 1963 ingestelde Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw, zal hieraan zeker niet vreemd zijn. De verwachte snellere daling van het aantal bedrijfshoofden zal overigens de vertraging bij de andere categorieën niet kunnen compenseren, zodat per saldo het totale agrarisch arbeidsvolume trager zal dalen.

Deze verwachting is in de figuur en in tabel 2 aangeduid. In de laatste is tevens een schatting gegeven voor de bedrijfstakken en de provincies. Tot 1980 zal de besproken verdeling van de bedrijfstakken over de provincies vermoedelijk weinig veranderen. Ook is aangenomen dat er dan nog evenveel arbeidsjaren per beroepspersoon zullen worden besteed als in 1965. Vanwege gewijzigde verhoudingen tussen de bedrijfstakken zullen hierbij in enkele provincies kleine verschillen kunnen voorkomen, maar landelijk vrijwel geen.

De industriële arbeid, welke rechtstreeks verband houdt met de binnenlandse agrarische produktie, zal in 1980 mogelijk een iets kleiner volume hebben dan in 1965. Met name zal dan de verwerking van melk en andere produkten dank zij rationalisatie minder arbeid vragen. Terwijl van het totale landelijke arbeidsvolume in 1950 nog één op de drie arbeidsjaren direct of indirect met het agrarisch bedrijf samenhang, zal, mede door sterke toeneming van de overige niet-agrarische arbeid, in 1980 niet meer dan één op de zes arbeidsjaren nog verband houden met de agrarische produktie als zodanig.

G. A. van Houten

(I.M.)

onroerend goed

- beheer
- beoordeling van bouwplannen
- controle op uitvoering
- advies bij koop en bouw

MAATSCHAPPIJ VOOR
KAPITAALSGOEDEREN N.V.

Keizersgracht 634-Amsterdam-C. Telefoon 020-237133

Ingezonden stuk

Houwinks wet van de inflatie

Recentelijk heeft Houwink de inflatiebestrijders aan het schrikken gemaakt met de stelling, dat het samengestelde-interestverschijnsel een krachtige en permanente prikkel tot inflatie is, tenzij de rentevoet een fractie van één procent zou bedragen¹⁾. Hieronder wordt gepoogd aan te tonen, dat zijn stelling zowel onbewezen als onbewijsbaar is.

Houwinks bewijsvoering steunt met name op het volgende „historische” voorbeeld, dat in zijn eenvoud bijzonder suggestief is. Stel, zegt Houwink, dat iemand in het jaar nul één dollar had uitgezet tegen een samengestelde interest van 4 pCt. per jaar. In dat geval zouden zijn voortbeleggende erfgenamen nu een vermogen hebben gespaard, dat groter is dan de dollarwaarde van een aarde die uit louter goud zou bestaan. Op grond van deze berekening trekt Houwink zijn conclusie, dat het beleggen tegen samengestelde interest bij de huidige rentevoeten noodzakelijkerwijs inflatie veroorzaakt, omdat dit stelsel leidt tot de vorming van kapitalen die niet in natura zijn op te brengen²⁾.

Allereerst moet vastgesteld worden dat dit voorbeeld — en daarmee tevens Houwinks bewijsvoering — zijn pregnantie ontleent aan een empirische overweging. Immers, indien de op aarde te delven goudvoorraad oneindig groot zou zijn, verviel de kennelijke discrepantie tussen vermogensvorming en „kapitaal in natura”. Het realiteitsgehalte van de casuspositie is daarom uitermate belangrijk voor de geldigheid van de getrokken conclusie.

Laten we aannemen, dat Houwinks voorbeeldige beleggersfamilie inderdaad heeft bestaan (men is wellicht geneigd dit een minimale schatting te achten) en dat de interestvoet in de loop van de laatste 2000 jaar inderdaad ca. 4 pCt. heeft bedragen. Op grond van Houwinks these zou in dit geval de waarde van de dollar gedurende de beschouwde periode dusdanig moeten zijn gedaald, dat de huidige waarde der reële activa minstens zou opwegen tegen de door hem berekende dollaraanspraken. Houwink stelt echter een aanzienlijke discrepantie tussen beide grootheden vast. Hieruit kan men slechts de volgende conclusie trekken: of zijn stelling is onjuist, of het gekozen voorbeeld is niet actueel geweest. Hierbij moge nog op twee punten worden gewezen.

In de eerste plaats op het feit, dat Houwink uit zijn casuspositie een logisch gezien onjuiste conclusie trekt. Een symptoom hiervan is, dat hij ten onrechte werkt met de huidige (dollar)prijzen van de reële activa en de benodigde goudvoorraad dan ook berekent tegen de huidige dollarprijs. Een dergelijke berekening kan slechts fungeren in een bewijsvoering die naar de toekomst reikt. Maar wie kan bewijzen, dat de reële activa niet even snel zouden kunnen aangroeien als de beleggingen? Men hoede zich hierbij voor fysische beschouwingen; er zijn talrijke objecten die per gewichtseenheid veel meer waard zijn dan goud.

¹⁾ Dr. Ir. R. Houwink: „Is samengestelde interest een gezonde realiteit?” in *E.-S.B.* van 21 februari 1968.

²⁾ Terzijde moge opgemerkt worden, dat in Houwinks zienswijze ook een rentevoet van enkele tienden van een procent tot inflatie moet leiden, althans indien men maar lang genoeg wacht. Strikt genomen zou zijn stelling dan ook moeten luiden: bij elke positieve rentevoet roept het stelsel van de samengestelde interest op den duur onvermijdelijk inflatie op.

In de tweede plaats nog de opmerking dat, indien het door Houwink gekozen voorbeeld niet actueel zou zijn geweest, het bewijs voor zijn stelling evenmin geleverd is; het empirische element was in zijn redenering immers doorslaggevend. Het is zelfs zo, dat Houwink bij zijn gevolgde bewijsvoering het meest gediend zou zijn geweest met een huidige dollarwaarde van de reële activa, die de berekende dollaraanspraken ruimschoots overtroffen zou hebben. In dit geval zou zijn these immers niet verworpen kunnen worden, zij het evenmin bewezen zijn geweest.

Gezien het bovenstaande moet men concluderen, dat Houwink er niet in geslaagd is zijn these te bewijzen. Een dergelijk bewijs is m.i. in het geheel niet te leveren. Zelfs niet wanneer men er met Houwink van uit zou gaan, dat inflatie onvermijdelijk is indien de waarde van de beleggingen groter wordt dan de tegen een constant prijspeil berekende waarde der reële activa. In dit geval zou men dienen aan te tonen dat bij een belegging tegen samengestelde interest de eerstgenoemde grootheid onvermijdelijk sneller zou aangroeien dan de laatstgenoemde. Dit nu is m.i. in het algemeen een onmogelijke opgave.

Het is van belang in deze fase van het argument vast te stellen, dat het enige verschil tussen de door Houwink ten tonele gevoerde samengestelde interest en de enkelvoudige interest bestaat in een verschillend inkomensbestedingspatroon³⁾. In het eerste geval belegt men automatisch alle interestontvangsten en in het tweede geval stopt men de ontvangen rente in de oude kous. Aangenomen dat de belegde besparingen aangewend worden voor investeringen, zal er geen enkele discrepantie behoeven op te treden tussen het nominale beleggingsvermogen en de waarde van de reële activa⁴⁾. Slechts wanneer men een afnemende marginale investeringsproductiviteit veronderstelt, zou men complicaties kunnen vermoeden. Stel dat in zo'n geval een bepaalde volkshuishouding het renteminimum heeft bereikt, zodat er geen nieuw investeringskrediet wordt gevraagd. Gaat men nu door met het besparen van het interestinkomen, dan zal men in plaats van beleggen, gaan oppotten, hetgeen deflatoire tendenties oproept.

Een andere mogelijkheid (bij elke rentevoet) is het verlenen van consumptieve kredieten. Ook in dit geval behoeft er geen inflatie op te treden. Het ligt voor de hand dat zo'n gedragslijn zonder beschadiging van de kredietwaardigheid moeilijk denkbaar is, tenzij de overheid in het spel is. Inflatie door middel van geldschepping ligt hierbij voor de hand, al wordt dit strikt genomen door de veronderstelling van het volledig en automatisch beleggen van de rente-opbrengsten uitgesloten. Andere mogelijkheden zijn vanzelfsprekend belastingheffing of vormen van „tiërcering” e.d.⁵⁾

Ter afsluiting enige samenvattende opmerkingen. Voorop moet staan, dat als men spreekt van „de realiteit van de samengestelde interest”, men het heeft over een zeer bepaalde wijze van sparen en beleggen, welke met het interestverschijnsel als zodanig niets te maken heeft. Vervolgens de overweging dat het theoretisch gezien onbewijsbaar is dat dit beleggingspatroon onvermijdelijk tot inflatie leidt. Hoogstens zou men aannemelijk kunnen maken, dat het veronderstelde gedrag voert tot besparingen, die de vraag naar productief en consumptief krediet verre overtreffen. In dit geval bewijst men echter niet dat „samengestelde interest” tot inflatie leidt, maar dat dit beleggingspatroon bij een positieve rentevoet op den duur onmogelijk is. Het is overigens bijzonder moeilijk een dergelijk gedrag aannemelijk te maken. Zowel juridische (erfrecht), politieke

(diverse belastingen), sociale (revolutie) als psychische factoren werken belemmerend.

Op grond van het bovenstaande lijkt mij de conclusie gewettigd, dat Houwinks these zowel onbewezen als onbewijsbaar is. Zijn inflatoire ei van Columbus blijkt niet meer te zijn dan een (wellicht door de oostenwind) leeggeblazen dop.

Dr. A. J. Vermaat

³⁾ De opmerking dat de samengestelde interest een compensatie tegen de geldontwaarding zal bevatten, geldt evenzeer voor de enkelvoudige interest; het gaat immers over dezelfde rentevoet!

⁴⁾ A priori is de rentabiliteit van deze investeringen en daarmee tevens de gecontracteerde interestvoet geenszins gebonden aan een waarde kleiner dan één procent.

⁵⁾ Het is mij volledig duister welk voordeel Houwink ziet voor de Staat in het zichzelf vrijstellen van belastingplicht.

Naschrift

De reacties op mijn artikel „Is samengestelde interest een gezonde realiteit?” maken het nodig om iets dieper te gaan graven. Het blijkt namelijk dat verschillende economen er nog niet van doordrongen zijn, dat hier een algemene natuurwet speelt die zich ook op talrijke andere gebieden manifesteert. Deze wet luidt, dat alles wat zich volgens een meetkundige reeks voltrekt, eens tot ophouden gedoemd is, indien de snelheid volgens welke deze wet verloopt, „buiten proporties” ligt. Op de betekenis daarvan komen we straks terug.

Laten we dit weer opnieuw door een extreem voorbeeld duidelijk maken. Extreem bij een meetkundige reeks is, dat vermenigvuldiging plaatsvindt door verdubbeling. We nemen een krant, dikte 0,1 mm, vouwen die dubbel en scheuren haar door: dikte dus 0,2 mm. We herhalen dit: dikte 0,4 mm. De meetkundige reeks is dus: $d \times 2 \times 2 \times 2 \dots$ enz. (dikte d na n keer = d^n). Vraag: hoe dik is het pakket geworden in een minuut, indien we elke seconde één keer dubbel vouwen en doorscheuren? U lacht er misschien om, maar pas op. Binnen een minuut (in ca. 50 seconden) is het pakket zo dik geworden als . . . raadt u eens. Van uw huis tot de overkant van de straat? Van Rotterdam tot Schiedam? Misschien tot Rozendaal of Parijs? Deze antwoorden lijken nergens op: binnen een minuut zijn we vanaf de aarde op de zon beland ($1,5 \times 10^8$ km). Rekent u het maar na, het is zo!

Tot de overtuiging gekomen zijnde, dat dit weliswaar geheel onverwacht, doch onmiskenbaar is, zal men nu misschien zeggen: ja, maar wat verdubbelt zich met zulk een tempo en wat heeft dat dus met samengestelde interest te maken? We hebben gezegd met een extreem voorbeeld te zullen beginnen, maar onder minder extreme condities geldt mutatis mutandis hetzelfde. Er zijn bacteriën, die zich ééns per uur in tweeën delen. In 6 dagen zouden zij het volume van de aarde innemen, indien de meetkundige reeks niet gestoord werd in haar uitwerking. De creaturen sterven, omdat ze niet voldoende voedsel of wat dan ook vinden, d.w.z. de wet die hun vermenigvuldigingssnelheid beheerst, houdt automatisch op te werken om de eenvoudige reden dat het in leven blijven op een zeker moment niet verder realiseerbaar is. Daar hebben we het principe! De stelling moge luiden: *een meetkundige reeks met een reden (dat is de groeifactor) groter dan praktisch realiseerbaar is, moet tot uitdoving of calamiteiten leiden.* Het is zo eenvoudig en toch discussiëren we er over.

Nog een klein voorbeeldje? Indien de mens zich zou voortplanten als de bacterie, d.w.z. zich elk uur zou verdubbelen, zou de oppervlakte der aarde in 50 uur volledig met mensen bedekt zijn. Ja, in 50 uur! We zien dan ook gelukkig, dat de reden in de meetkundige voortplantingsreeks der mensen veel geringer is: anders hadden we allang de overbevolking gehad, waar de sociologen nu echter toch (tussen 2000 en 2050) voor vrezen.

Nu de samengestelde interest. Bij een rente van 4 pCt. is de reden „slechts” 1,04 in stede van 2, zoals bij de bacteriën. Bovendien is het tijdsinterval voor elke „verjonging” een jaar in plaats van een uur. Maar toch, en daar komen we tot „des Pudels” kern, moeten we ons afvragen of die reden van 1,04 met intervallen van een jaar praktisch realiseerbaar is, *m.a.w. of er tegenover het kapitaalaccres voldoende goederenaccres kan staan*. In ons artikel in *E.-S.B.* menen wij aangetoond te hebben, dat dit niet het geval is: een kapitaal van \$ 10.000 ten tijde van Columbus nagelaten, zou immers bij 4 pCt. samengestelde interest reeds een goederenpakket van 50.000 Queen Mary's ¹⁾ betekenen; een kapitaal van \$ 1 mln. zoiets als 5 mln. Queens, om nog maar over de andere geciteerde voorbeelden te zwijgen. In ieder geval een niet realiseerbare goederenwaarde. En dat, terwijl er nu reeds kapitaal geleend wordt tegen 7,5 pCt. Dit betekent, dat een erfgenaam van Columbus' tijdgenoten voor 1 belegde dollar nu zoiets als 100 mln. Queens kan opeisen. En, maken we even de stoute (?) veronderstelling, dat de rentestandaard eens op 10 pCt. zal komen, dan zullen 1 biljoen (10¹²) Queens het erfdeel der Columbi junioren zijn.

Voor degenen, die in het Columbiaanse voorbeeld de beschouwde periode van ca. 500 jaar te lang vinden voor een reële beschouwing, merken we op dat de nazaat van Napoleon na ca. 160 jaar bij 10 pCt. rente voor zijn belegde dollar nu \$ 75 mln. aan goederen, dat is al zo ongeveer een Queen Mary zou kunnen opeisen!!! Hoe men het ook stelt, ergens gaat het met zulke percentages, ook met 4 pCt., mis en we zitten dus midden in de problematiek: *welke rente (=reden) bij samengestelde interest kan nog aan een reële goederenopbrengst beantwoorden?* We hebben dit reeds in ons artikel trachten aan te geven: een fractie van een procent.

Gemeend wordt, dat deze uiteenzetting nodig was, alvorens stelling te nemen tegen bovenstaand artikel van Dr. A. J. Vermaat. Kort samengevat zegt hij hierin, dat mijn these zowel onbewezen als onbewijsbaar is en dat daarom mijn inflatoire ei van Columbus een leeggeblazen dop moet zijn. Hiertegenover stel ik, dat mijn ei van Columbus tot barstens toe met inflatoire tendenties gevuld is, doch dat sommigen dit niet zien, vermoedelijk omdat de dop voor hen te ondoorzichtig is. Laat ons niet de fout begaan om te zeggen: ik zie het vóórtijdig doodgaan der microben niet (iemand met een microscoop ziet het wel!) en *dus* werkt de vermenigvuldigingswet daar niet. De wet werkt wel en de gevolgen zijn er: het vroegtijdig sterven der microben betekent in de taal der economie het sterven van het geld: inflatie. Óf tot het automatisch teruglopen van het rentepercentage dóór een te groot kapitaal aanbod, dus rente-inflatie, óók een sterfbed (voor de bezitter), totdat het juiste evenwicht gevonden zal zijn: welke fractie van een procent?

Helaas is in de economische wetenschappen een experiment zelden uitvoerbaar. Zolang dit zo zal zijn, zal de economie dus een praatwetenschap blijven in tegenstelling

WARMTE - TECHNIEK BEUKERS - SCHIEDAM

(I.M.)

tot de exacte wetenschappen, zoals de fysica, waar men zijn stellingen aan het experiment kan toetsen. Maar, zolang men het tegendeel niet (door praten of hoe dan ook) kan bewijzen, acht ik het onwetenschappelijk om de these te verkondigen, dat een onbewezen en onbewijsbare theorie een leeg ei van Columbus moet zijn. Er zijn uit de exacte wetenschappen talrijke fraaie voorbeelden aan te halen van aanvankelijk onbewezen en onbewijsbare stellingen, die later juist bleken te zijn en die door ons denken te verscherpen een enorme vooruitgang hebben gebracht. In het geval van samengestelde interest zal het bewijs misschien binnen een generatie voor ons liggen, indien men doorgaat de rentestandaard te verhogen. Tenminste, indien er zich intussen niet allerlei versluierende factoren (oorlog?) voordoen, waardoor een nauwkeurige analyse onmogelijk wordt. Het ei van Columbus blijft zo lang ondoorzichtig tot het barst.

Dr. Ir. R. Houwink

¹⁾ De prijs van een Queen Mary is gesteld op \$ 100 mln.

Mededelingen

Leergang Marketing Management

Het Verbond van Nederlandse Ondernemingen organiseert, in samenwerking met het Nederlands Centrum van Directeuren, een leergang Marketing Management. Het accent zal hierin liggen op de professionele benadering van de marketing-problematiek. Research-, ontwikkelings- en opleidingsmethodieken staan centraal. Zowel aan de industriële als aan de consumentenmarketing zal aandacht worden geschonken. De leergang is bestemd voor commerciële leidinggevende functionarissen met een (semi-)academische vooropleiding, die tenminste een jaar verantwoordelijkheid hebben gedragen als marketing (adjunct-)directeur, product manager of marketing manager.

De leergang is verdeeld in één periode van drie, en drie perioden van vier dagen en zal dit voorjaar worden gehouden in „De Baak”, Noordwijk aan Zee, van 20 t/m 22 en 27 t/m 30 mei 1968 en van 10 t/m 13 en 17 t/m 20 juni 1968 (een dergelijke leergang zal ook in oktober/november 1968 worden gehouden). Kosten: f. 2.750 per persoon, exclusief pensionkosten. Het aantal deelnemers is beperkt tot twintig in totaal en drie per deelnemend bedrijf. Nadere inlichtingen: Verbond van Nederlandse Ondernemingen, Koningin Astridboulevard 23, Noordwijk aan Zee, tel. 01719-3641.

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

De laatste week van april stond de geldmarkt vooral onder invloed van de ultimo-opvragingen van tegoeden in rekening-courant. De bankbiljettencirculatie steeg onder invloed hiervan met f. 385 mln. Door het teruglopen van het tegoed van het Rijk bij De Nederlandsche Bank stond tegenover deze drainering enige compensatie, doch het evenwicht in de kassen der banken kon slechts worden hersteld door f. 236 mln. aan voorschotten in rekening-courant bij de Centrale Bank op te nemen. De rente voor daggeldleningen, die 24 april op 3½ pCt. was gesteld, liep een dag later verder op tot 4½ pCt., waarbij de neiging bestond op de open markt iets meer te betalen. Belastingbetalingen stonden in de eerste week van mei tegenover terugvloeiend bankpapier. In de marktsituatie kwam hierdoor geen wezenlijke verandering.

De creatie van liquiditeiten door geldscheppende instellingen blijft zich ook in de eerste maanden van 1968 op hoog niveau bewegen. In januari en februari namen de vorderingen op de lagere overheid en op de private sector, alsmede kapitaalmarktbeleggingen met f. 563 mln. toe, waaronder de kredietverlening op korte en middellange termijn aan de private sector alleen al met f. 371 mln. Hiertegenover stegen de eigen en op lange termijn aangehouden middelen en de eigenlijke spaargelden met f. 268 mln., zcdat het netto monetair effect f. 295 mln. heeft bedragen. De Nederlandsche Bank heeft in haar jaarverslag aangekondigd dat opnieuw besprekingen met de handelsbanken en de landbouwkredietinstellingen zijn gepend over een eventuele nieuwe toepassing van een krediet-restrictieregeling.

KAPITAALMARKT

Naast activiteit op de onderhandse markt wordt ook op de emissie markt een beroep gedaan. De Bank voor Nederlandsche Gemeenten hield 6 mei een inschrijving op f. 100 mln. 6½ pCt. 25-jarige obligaties tegen een emissiekoers van 99 pCt. Dit betekent een effectief rendement van 6,59 pCt. Zou de belangstelling groot zijn dan is de Bank gerechtigd het leningbedrag tot maximaal f. 150 mln. te verhogen.

De markt voor internationale leningen heeft in het eerste kwartaal 1968 niet minder dan \$ 728 mln. omgezet tegen \$ 484 mln. in de overeenkomstige periode van 1967. Amerikaanse, in Europa werkzame, ondernemingen hebben hun beroep sterk opgevoerd. In het eerste kwartaal 1967 namen zij voor \$ 112 mln. of 23 pCt. uit de markt, in het verstreken kwartaal van 1968 voor \$ 548 mln., d.i. 75 pCt. van het totaal. Een interessante ontwikkeling hierbij is dat deze Amerikaanse bedrijven in toenemende mate converteerbare obligaties emitteren. In 1968 tot nu toe 15 (\$ 446 mln.) tegen slechts 1 (\$ 20 mln.) in de eerste drie maanden van 1967. Aldus door de Belgische Kredietbank verzamelde cijfers.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen (1953 = 100)	29 dec. 1967	H. & L. 1968	26 april 1968	3 mei 1968
Algemeen	374	408 — 359	398	408
Internationale concerns	514	598 — 495	580	598
Industrie	357	359 — 341	351	357
Scheepvaart	109	113 — 107	111	110
Banken en verzekering	185	201 — 179	195	197
Handel enz.	168	170 — 160	166	168

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a)

Kon. Petroleum	f. 155,60	f. 161,75	f. 167,85
Philips	f. 127,40	f. 133,35	f. 136,35
Unilever, cert.	f. 108,40	f. 127,55	f. 133,75
Zout-Organon	f. 160	f. 160,50	f. 160,80
Hoogovens, n.r.c.	f. 125,40	f. 120	f. 121,80
A.K.U.	f. 66	f. 82,90	f. 82,90
AMRO-Bank	f. 47,20	f. 47,90	f. 49,50
Nat. Nederlanden	619	677	697
K.L.M.	f. 276	f. 201	f. 200,20
Robeco	f. 228,40	f. 233	f. 204

New York

Dow Jones Industrials	905	906	919
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand

Langlopende staatsobligaties b)	6,27	6,43	6,42
Aandelen: internationalen b) ..	4,0		
lokale b)	4,2		
Disconto driemaands schatkist- papier	4½	4½/16	4½/16

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

C. D. Jongman

Beleggings-voorlichting:

aan hen die zich thuis willen oriënteren stelt de AMRO Bank de volgende publicaties kosteloos ter beschikking:

- AMRO Beursnieuws (wekelijks, met veertiendaagse bijlage)
- Kerngetallen van Nederlandse effecten
- De Obligatiegids.

Beleggings-adviezen:

de honderden kantoren van de AMRO Bank staan te uwer beschikking voor individuele beleggings-adviezen en portefeuilleonderzoek.

AMRO BANK
AMSTERDAM - ROTTERDAM BANK

Boekbespreking

F. S. Brooman: *Macroeconomics*. Revised edition. Minerva Series No. 9, Allen and Unwin, Londen 1967, 298 blz., 25 sh.

De herziene druk geeft gelegenheid Broomans boek nog eens onder de aandacht te brengen. Voor degenen die het boek al gelezen hebben: de tekst is in hoofdzaak dezelfde gebleven; alleen het oorspronkelijk laatste hoofdstuk (*Growth and Fluctuations*) is sterk uitgebreid tot twee hoofdstukken: „The Trade Cycle” en „The Theory of Growth”.

Brooman geeft een inleiding tot de macro-economie. Allereerst wordt een beschrijving van het marktevenwicht voor een stabiele economie gegeven: de totale geplande vraag moet dan gelijk zijn aan het geplande aanbod, of wel de ex ante besparingen gelijk zijn aan de ex ante investeringen (de hoofdstukken 1, 2 en 3). Vervolgens worden de verschillende vraagcomponenten besproken (consumptie in hoofdstuk 5; investeringen in hoofdstuk 7, exporten in hoofdstuk 8, overheidsuitgaven in hoofdstuk 9). Het evenwicht op de arbeidsmarkt wordt behandeld in hoofdstuk 4 en het evenwicht op de geldmarkt in hoofdstuk 10.

Brooman illustreert de verschillende theorieën zoveel mogelijk met praktische voorbeelden en actueel cijfermateriaal. Bij de herziene editie heeft

hij weer verschillende cijfers die intussen verouderd waren, vernieuwd; in de meeste gevallen kon dit gebeuren zonder dat hij de begeleidende tekst hoefde te veranderen. In een enkel geval zou het daarbij misschien beter zijn geweest de tekst enigszins aan te passen, zoals op blz. 90 waar Brooman spreekt van een werkloosheidspercentage dat *slechts* ongeveer 3,9 bedraagt (in de oude editie was dit 2,8 pCt.; 2 à 2½ pCt. is in dit verband normaal voor frictiewerkloosheid).

Een belangrijk geval waarbij Brooman de tekst wel aangepast heeft, betreft het testen van de consumptiefunctie (zie blz. 118 e.v.). In de oude editie berekende Brooman voor het verband tussen jaarlijkse veranderingen in het inkomen en consumptie een r^2 van 0,88; in de herziene druk vindt hij echter voor het verband tussen de veranderingen in het inkomen *per hoofd* en de consumptie *per hoofd* een r^2 van 0,353. Indien hij echter de uitgaven aan niet-duurzame consumptiegoederen apart neemt, vindt hij hiervoor een r^2 van 0,755 (blz. 121), zodat hij hiermee zijn consumptiefunctie gered heeft. (Brooman geeft nog een andere verklaring voor de lage corre-

latie; daarbij wordt echter geen correlatietechniek gebruikt. Ook elders blijkt, dat Brooman een splitsing van uitgaven door gezinshuishoudingen in een consumptief en een investeringsgedeelte belangrijk vindt — zie blz. 19, 39 en 105). Dit voorbeeld toont tevens aan, dat men met het illustreren met cijfers bijzonder voorzichtig tewerk moet gaan, hoewel dit op zichzelf gezien een boek aantrekkelijk maakt.

Brooman is erin geslaagd bij alle onderwerpen zoveel mogelijk alle aspecten te noemen die daarbij van belang zijn, zodat hij een veelzijdig beeld geeft. Hij gaat daarbij controverse meningen niet uit de weg (zoals bijv. blijkt uit zijn opmerking, dat politiediensten eigenlijk een intermediair karakter dragen, en daarom niet in het nationaal inkomen opgenomen dienen te worden — zie blz. 22). Hij schrijft op een eenvoudige, duidelijke manier, zonder veel gebruik te maken van de wiskunde, zodat zijn boek uitermate geschikt is voor beginnende studenten in de macro-economie. Als appendix wordt in het kort het verschil in opvatting tussen Keynes en de klassieken aangegeven, hetgeen voor veel studenten wel verhelderend zal werken. Als begeleidend werk bij de kandidaatsstudie moet „*Macroeconomics*” zeker worden aanbevolen.

F. Muller

Recente publikaties

H. de Pagter en B. A. Schoemaker: *De Kennedy-ronde*. Invoerrechten van 1968 tot en met 1972 als gevolg van de Kennedy-ronde. Æ. E. Kluwer/N. Samsom; Deventer/Alphen aan den Rijn 1968, 245 blz., f. 35.

Op 1 juli a.s. zal de gemeenschappelijke markt van de Europese Gemeenschappen worden voltooid. Op diezelfde datum treden de eerste verlagingen van het gemeenschappelijk buitentarief als gevolg van de Kennedy-onderhandelingen in werking. Deze verlagingen zullen echter etappegewijs worden ingevoerd. Aldus zullen de douanetarieven in de eerstvolgende vijf jaar verschillende malen worden gewijzigd.

Dit boek, een bewerking van dat deel van het Protocol van Genève waarin de verplichtingen van de Europese Gemeenschappen zijn vastgelegd, beoogt een inzicht t.b.v. importeurs, exporteurs, expediteurs én producenten te verschaffen in de komende wijzigingen. Het doet dit door in tabelvorm de bedragen en percentages te geven van het gemeenschappelijk buitentarief in de komende jaren voor de verschillende produkten en produktgroepen.

H. P. Zelko en F. E. X. Dance: *Mondelinge communicatie in bedrijf en beroep*. (Business and Professional Speech

Communication. Vert. door Ir. A. H. Foest). Marka-reeks no. 84. Het Spectrum, Utrecht 1968, 314 blz., f. 4,50.

H. N. Kuesel: *Afsluittechnieken in de verkoop* (On Closing Sales. Vert. door W. de Bruijn). Marka-reeks no. 86. Het Spectrum, Utrecht 1968, 192 blz., f. 2,90.

Dr. Ch. J. de Wolff: *Het criteriumprobleem*. Æ. E. Kluwer, Deventer z.j., 30 blz., f. 2,75.

Openbare les Leiden (bedrijfspsychologie).

Dr. L. F. van Muiswinkel: *De monetaire betekenis van financiële instellingen*. F. Bohn, Haarlem 1968, 15 blz., f. 1,50. Openbare les V.U. Amsterdam (staathuishoudkunde).

Mr. A. E. de Moor: De belasting over de toegevoegde waarde en haar betekenis voor de ondernemer. Fiscale paperbacks 1. N. Samsom, Alphen aan den Rijn z.j., 171 blz., f. 9,50.

De auteur, oud-inspecteur van 's Rijks belastingen, behandelt in dit boekje zaken als de werking en methode van berekening van de B.T.W., vrijstellingen en tariefdifferentiaties, overgangs- en bijzondere regelingen, de invloed van de B.T.W. op de financieringskosten van de onderneming, de invloed op de prijzen en de concurrentiepositie enz., alle aspecten bezien vanuit hun betekenis voor de individuele ondernemer. Herhaaldelijk wordt gerefereerd aan de Duitse Mehrwertsteuer. Het wetsontwerp is in ruime mate in de beshouwingen betrokken en getoetst aan de theorie van de B.T.W. en de

belangen van het Nederlandse bedrijfsleven.

Verkorte inhoud: Het huidige systeem van omzetbelastingheffing in Nederland — De werking van de belasting over de toegevoegde waarde — Overgangsregelingen — Enige economische activiteiten nader beschouwd. Bijzondere regelingen — Evaluatie van de B.T.W. — De betekenis van de B.T.W. voor de ondernemer.

Drs. R. R. Koopmans: Krotopruijing en sanering in maatschappelijk perspectief. Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. Staatsuitgeverij 's-Gravenhage 1967, 52 blz., f. 2,80.

De auteur, werkzaam bij het Bijzonder Opbouwwerk in Amsterdam, beschrijft de problematiek van krotopruijing

en sanering binnen het kader van de sociale politiek, in haar relatie van bewoner tot woning en in de fasen van het saneringsproces.

Prof. Mr. P. Verloren van Themaat, Mr. B. Baardman, Prof. Mr. W. L. Snijders en Mr. M. R. Mok: Europees kartelrecht in ontwikkeling. Europese Monografieën nr. 9. AE. E. Kluwer, Deventer 1968, 111 blz., f. 12,50.

Een serie postdoctorale colleges over recente problemen met betrekking tot de uitvoering en toepassing van de artikelen 85 en 86 van het EEG-verdrag.

Dr. W. Eizenga: Het liquiditeitskarakter van spaartegoeden (Inaugurale rede Rotterdam). F. Bohn, Haarlem 1967, 28 blz., f. 2,50.

Bij een grote detailhandelsonderneming in het Westen van het land is de functie vacant van

hoofd administratie

Deze functionaris - die rechtstreeks ressorteert onder de directie - zal worden belast met:

- het leiding geven aan de administratieve afdelingen
- de organisatie van deze afdelingen en de automatisering hiervan
- het adviseren van de directie in administratieve zaken.

Voor deze topfunctie wordt contact gezocht met kandidaten in de leeftijd van 30 - 45 jaar, in het bezit van het diploma S.P.D. of M.O.-boekhouden. Praktische ervaring in een soortgelijke functie strekt tot aanbeveling.

De salariering is in overeenstemming met het gewicht van de functie.

Schriftelijke sollicitaties, vergezeld van een recente pasfoto, richt men aan Drs. J. P. R. van den Eeden.

GEMEENSCHAPPELIJK INSTITUUT VOOR TOEGEPASTE PSYCHOLOGIE
Berg en Dalseweg 127, Nijmegen.

Voor vacerende functies en beschikbare krachten

*op hoog niveau zijn de
advertentiekolommen van
„Economisch-Statistische
Berichten” het aangewezen
medium:*

1e) Omdat Uw annonce onder de aandacht komt van stafpersoneel in de grote bedrijven.

2e) Omdat Uw annonce wordt gelezen door diegenen, die de zakelijk belangrijke beslissingen nemen, of daarbij van grote invloed zijn.

U reageert op
annonces in

„E.-S.B.”?

Wilt U dat dan steeds
kenbaar maken!

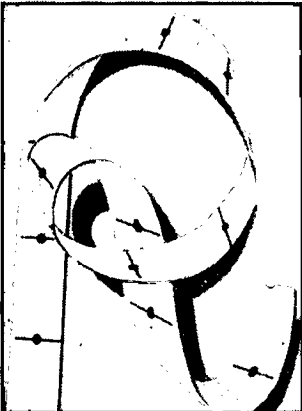
Bureau voor Marketing Management

Dr. A. D. Bonnet

Voor objectief overleg en weten-
schappelijke beoordeling van uw
marketingwegen en -mogelijkheden

Huize 't Eiland - Bergambacht (Z.H.) - tel. 01825-607

Eigenlijk alles
op het gebied van
genummerd
controle-drukwerk
aan rollen

ROELANTS

SCHIEDAM

afd. waarde-drukwerk

Het Produktschap voor Pluimvee en Eieren te Zeist

zoekt, wegens vertrek van de tegenwoordige functionaris, ter
assistentie van de secretaris

MEESTER IN DE RECHTEN

Tot aanbeveling strekken ervaring op administratief/organisato-
risch gebied, liefst in een overheidsfunctie, belangstelling voor
landbouw-economische vraagstukken en een leeftijd van 30 à 40
jaar.

Salariisgrenzen voor deze functie (afhankelijk van leeftijd en erva-
ring): f 1320,— tot f 2194,— per maand, met mogelijke uitloop tot
f 2514,— per maand (exclusief 6 procent vakantietoelage).

Eigenhandig geschreven sollicitaties binnen 10 dagen na het ver-
schijnen van dit blad te richten tot de **secretaris van het Produkt-
schap voor Pluimvee en Eieren**, Utrechtseweg 31 te Zeist, zo mo-
gelijk met bijvoeging van een recente foto en opgave van referen-
ties.

Kandidaten dienen bereid te zijn zich eventueel aan een psycho-
technisch onderzoek te onderwerpen.

Gecombineerde maandstaat Algemene Bank Nederland N.V. en Nederlandsche Bank-Unie N.V.

	31 maart 1968	29 februari 1968		31 maart 1968	29 februari 1968
Kas, kassiers en daggeldleningen . . .	f 544.385.000	f 446.999.000	Kapitaal	f 174.030.000	f 174.030.000
Nederlands schatkistpapier	f 1.310.151.000	f 1.306.084.000	Reserves	f 218.000.000	f 218.000.000
Ander overheidspapier	f 909.986.000	f 863.435.000	Waarderingsreserve gebouwen	f 100.000.000	f 100.000.000
Wissels	f 675.402.000	f 671.621.000	Leningen	f 145.830.000	f 144.614.000
Bankiers in binnen- en buitenland . .	f 1.429.052.000	f 1.405.424.000	Deposito's op termijn	f 3.643.510.000	f 3.719.380.000
Effecten en syndicaten	f 279.090.000	f 262.955.000	Spaargelden	f 1.498.333.000	f 1.481.809.000
Voorschotten tegen effecten	f 274.840.000	f 258.349.000	Crediteuren	f 4.519.475.000	f 4.254.311.000
Debiteuren	f 4.862.192.000	f 4.849.973.000	Geaccepteerde wissels	f 67.180.000	f 74.377.000
Deelnemingen (incl. voorschotten) . .	f 28.154.000	f 27.909.000	Overlopende saldi en andere rekeningen	f 140.276.000	f 118.154.000
Gebouwen	f 193.382.000	f 191.926.000			
	<u>f 10.506.634.000</u>	<u>f 10.284.675.000</u>		<u>f 10.506.634.000</u>	<u>f 10.284.675.000</u>

Algemene Bank Nederland N.V.

Staffunctie voor drietal jonge economen.

Voor het vervullen van een functie op het gebied van effectenresearch en het financieel-economisch onderzoek bij de Hoofdbank te Amsterdam, zoeken wij contact met een drietal jonge economen. De gedachten gaan daarbij uit naar uitbreiding van de staf van

A. het ECONOMISCH BUREAU met

● een sociaal econoom

wiens werkzaamheden zullen liggen op monetair gebied, zoals het analyseren van - en het geven van kritische beschouwingen over de verschillende factoren die van invloed zijn op de ontwikkeling van de geld en kapitaalmarkt, het buitenlandse bankwezen en de overheidsfinanciën.

● een wiskundig georiënteerd econoom

(b.v. econometrische studierichting)

die zich zal bezig houden met de bestudering en interpretatie van cijfermatige analyses van banktrends en het opstellen van prognoses en beschouwingen aan de hand van relevante balansposten.

Voor beide functies geldt dat de uit het onderzoek verkregen

gegevens geconcretiseerd moeten worden in de vorm van rapporten en verslagen, die als grondslag moeten dienen voor de bepaling van het bankbeleid in de ruimste zin.

B. de BELEGGINGSSECTOR met

● een econoom met een uitgesproken belangstelling voor de ontwikkelingen in het bedrijfsleven, tot wiens taak gaat behoren de bestudering van het economisch gebeuren per bedrijfstak en het analyseren van de financiële positie van de afzonderlijke bedrijven op grond van balanscijfers, jaarverslagen, verlies- en winstrekeningen.

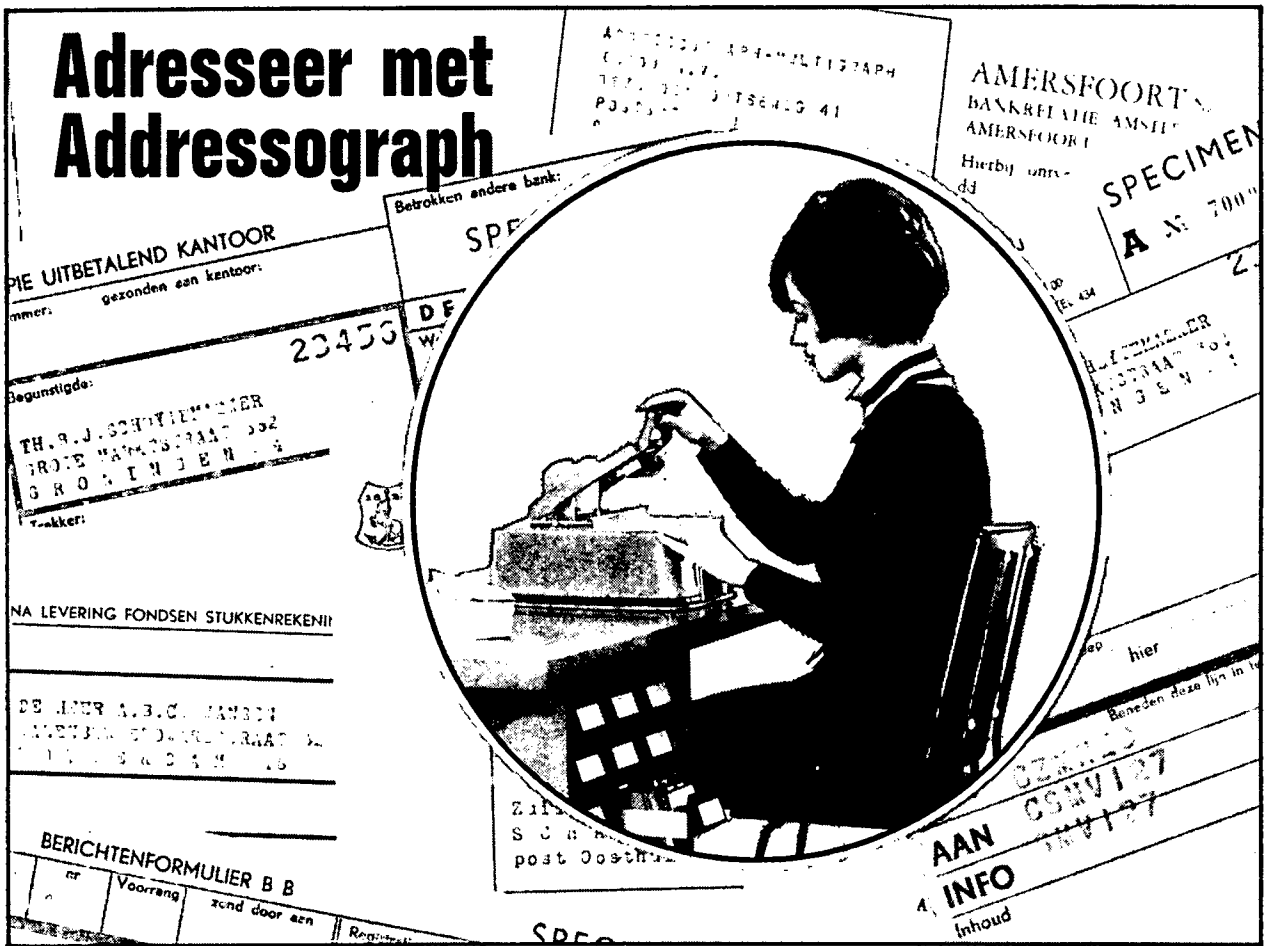
Daarnaast zal deze functionaris aandacht moeten besteden aan het voorbereiden van publicaties, waarin de uitkomsten van deze onderzoeken verwerkt zijn tot informatie en voorlichting aan onze cliënten op het gebied van beleggingen. Belangstellenden die menen qua aanleg en studierichting voor een van deze functies in aanmerking te komen nodigen wij uit zich voor het maken van een afspraak voor een oriënterend gesprek te wenden tot het Hoofd van de afdeling Personeelzaken, Heregracht 595, Amsterdam-C (telefoon 21.21.21).

AMRO BANK

AMSTERDAM - ROTTERDAM BANK

Adresseer met Addressograph

..... foutloos, duidelijk en snel.....
vele malen sneller dan de snelste typiste...

Als men telkens weer dezelfde gegevens op allerlei formulieren moet schrijven, is het Addressograph-systeem een ware uitkomst. Vroeger typete of schreef uw typiste steeds weer dezelfde namen, adressen, artikelomschrijvingen enz. Nu doet ze het werk met de Addressograph: foutloos, duidelijk en snel. Wat voorheen uren tijd kostte, doet ze nu in enkele minuten.

Automatisering van de administratie begint met Addressograph. Addressograph is een systeem dat u bescheiden kunt beginnen en langzamerhand kunt uitbreiden. U kunt het dan net zo groot maken als u zelf nodig of gewenst mocht vinden. Het Addressograph-systeem telt zijn gebruikers in de grootste Nederlandse bedrijven, banken en instellingen, maar ook op talloos vele kleine kanto-

ren. En het aantal van hen neemt nog dagelijks toe. Analyseer uw administratie en begin met het automatiseren van het repetitieve schrijfwerk, het schrijven van de herhaald terugkerende gegevens, die elke administratie zo veel, zo onnodig veel, tijd kosten. Met „low cost" Addressograph begint elke besparende automatisering.

Wilt u hiervan meer weten? Wij hebben een folder met een specificatie van honderd en meer kostenbesparende Addressograph-toepassingen voor u klaar liggen. Een telefoontje of een berichtje en wij zenden u deze omgaand toe.

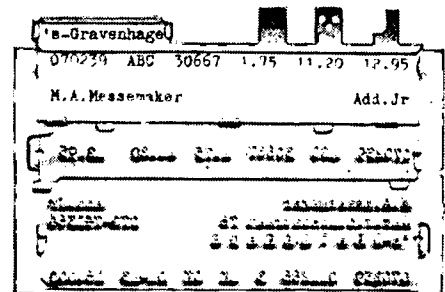

Addressograph

ADDRESSOGRAPH - MULTIGRAPH

Postbus 1201 / Bezuidenhoutseweg 41 / 's-Gravenhage / Telefoon 070 - 85 53 00

TOONZALEN TE 'S-GRAVENHAGE, AMSTERDAM 020-440333, EINDHOVEN 040-64328 EN HENGEL0 (0) 05400-10168

KONINKLIJKE/SHELL GROEP

vraagt voor het zojuist te 's-Gravenhage,
Wassenaarseweg 80, gevestigde

SHELL BENELUX COMPUTING CENTRE

- als gevolg van uitbreiding van werkzaamheden en
computersystemen

ervaren systeem ontwerpers

Verwacht wordt dat zij in staat zijn zelfstandig informatie-
systemen van administratieve en/of technische aard,
te ontwikkelen.

De systemen worden ontwikkeld ter verwerking op
diverse computers, waaronder een IBM 360/75.

Gezien de complexiteit en omvang van de systemen
kunnen slechts zij in aanmerking komen, die door studie
en ervaring zich tot experts op dit gebied
hebben ontwikkeld.

Bij gebleken geschiktheid zijn goede promotiemogelijk-
heden tot de functie van groepsleider aanwezig.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Plaatsing in het buitenland behoort t.z.t. tot de
mogelijkheden.

Leeftijd: tot 35 jaar.

Belangstellenden die alvorens te solliciteren een
oriënterend onderhoud wensen, kunnen dit schriftelijk
of telefonisch (070-614661, toestel 1015) kenbaar maken.

Schriftelijke sollicitaties met vermelding van leeftijd,
opleiding en ervaring onder no. 51/8002 te richten aan

SHELL BENELUX COMPUTING CENTRE

Afdeling PSE, postbus 65, 's-Gravenhage.

Telkens en telkens blijkt ons weer
hoezeer de nog steeds snel groeiende
lezerskring van onze uitgave

deze wegwijzer, speciaal voor de
particuliere belegger, wat inhoud,
actualiteit en objectiviteit betreft,
waardeert.

Dit heeft vele redenen: het bevat
wekelijks:

- 1e Interessante (hoofd)artikelen, die
steeds actuele onderwerpen deskundig behandelen.
- 2e Een uitvoerig en levendig, bijna
dynamisch geschreven beursoverzicht, de stemming goed weergevend.
- 3e Een chronique scandaleuse, fair
en onderhoudend geschreven en
uiteraard zonder sensatie.
- 4e Een leerzame vragenrubriek, ad-
viezen voor velen inhoudend.
- 5e Gegevens omtrent vele fondsen
(ook van incurante) telkens
wanneer hieromtrent iets te melden valt.
- 6e Mededelingen en aankondigingen
van de Vereniging Effectenbe-
scherming.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne
gratis een 2-tal proefnummers ter
kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Tweemaandelijks tijdschrift
onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. Th. C. M. J. van de
Klundert,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. F. W. Rutten,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. J. Zijlstra.

★

Erevoorzitter:
Prof. G. M. Verrijn Stuart.

★

Abonnementsprijs f. 36; voor
studenten f. 18.

★

Abonnementen worden aan-
genomen door de boekhandel
en door de uitgevers

DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM

De conerndirectie van de
N.V. Nederlandsche Kabelfabrieken,
gevestigd te Delft,

wenst in contact te komen met een **Bedrijfseconoom**
voor de functie van

CONTROLLER/ HOOFD ADMINISTRATIE

van haar Staalfabriek én Walserijen te Alblasserdam.

In het kader van een voorgenomen decentralisatie van
de concern-activiteiten, zal de te Alblasserdam be-
staande administratie onder zijn leiding moeten wor-
den uitgebreid.

Naast het geven van leiding aan de afdeling zal o.m.
tot zijn taken behoren:

- het opstellen en invoeren van een financieel-admini-
stratieve planning, waardoor het mogelijk is de
processen in het bedrijf nauwkeurig te volgen.
Hiertoe behoren tevens de investerings- en liquidi-
teitsplanning alsmede de kostenbudgetten;
- bedrijfseconomisch onderzoek en controlewerk-
zaamheden;
- interpretatie van de resultaten van onderzoek en
analyse en vergelijking met de planning;
- rapportering en advies inzake het te voeren beleid.

Wij zoeken voor deze belangrijke functie in de plaatse-
lijke bedrijfsleiding contact met gegadigden tussen
35 en 45 jaar.

Kennis op bovengenoemde gebieden, bij voorkeur **op
academisch niveau**, alsmede ruime ervaring, speciaal
op het terrein van kostenbudgettering zijn de vereisten
om in aanmerking te kunnen komen.

Ter informatie:

Het N.K.F.-concern heeft ca. 11.000 personeelsleden
in dienst, waarvan ca. 2300 in Alblasserdam.

Tot het produktenpakket van het concern behoren
behalve staal (draad en band), kabels voor de over-
dracht van elektrische energie, telecommunicatieka-
bels en plasticprodukten.

Schriftelijke sollicitaties, die uiteraard strikt vertrou-
welijk worden behandeld, onder bijvoeging van een
recente pasfoto, te richten aan de Directie van de
N.V. Nederlandsche Kabelfabrieken te Delft.

Doe uw debiteuren de deur uit

NMB HELLER FACTORING

Kromme Nieuwe Gracht 6, Utrecht telefoon 030-13143

PROVINCIE OVERIJSEL

Bij de **PROVINCIALE PLANOLOGISCHE DIENST VAN OVERIJSEL** is plaats voor een

SOCIOGRAAF of **SOCIOGRAAF A**

TAAK: onderzoekwerkzaamheden, o.a. betreffende regionale, ruimtelijke vraagstukken.

GEVRAAGD: doctoraal examen sociale geografie of sociografie.

SALARIS: afhankelijk van ervaring, en overigens binnen de grenzen van f 1129,— tot f 1750,— per maand voor sociograaf;
f 1554,— tot f 2077,— per maand voor sociograaf A.

De premie AOW/AWW is voor rekening van de werkgever.

BIJZONDERE REGELINGEN: verplaatsingskostenregeling en ziektekostenregeling (IZ R) zijn van toepassing.

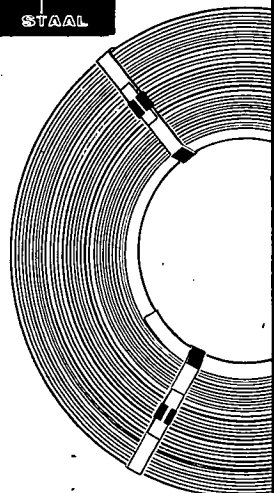
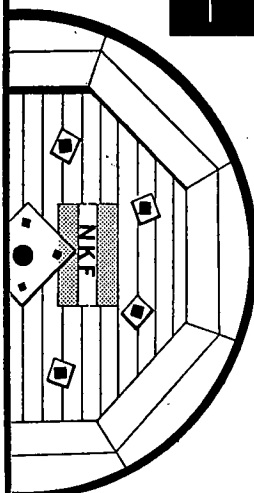
SOLLICITATIES: binnen vier weken na verschijning van dit blad te richten aan de directeur van de provinciale planologische dienst, Stationsweg 5 te Zwolle.

INLICHTINGEN: kunnen worden ingewonnen bij de directeur of de adjunct-directeur onder nummer 05200 - 11533, tijdens de kantooruren.

N 22

KABELS
voor
sterkstroom
en
telecommunicatie

STAALDRAAD
walsdraad/
getrokken draad
STAALBAND
warm en koud
gewalst

**n.v. NEDERLANDSCHE
KABELFABRIEKEN DELFT**

De besturen van de beide Pensioenfondsen van de Nederlandse Hervormde Kerk willen overgaan tot de aanstelling van een

ASSISTENT VAN DE DIRECTEUR

Gedacht wordt aan een jurist of econoom van omstreeks 30 jaar, die zowel vertrouwd is met de pensioenmaterie, alsook enige ervaring op het gebied van beleggingen heeft.

Het betreft een veelzijdige werkkring op een sterk groeiend zakenkantoor, met goede vooruitzichten.

De honorering zal op een voor een dergelijke functie gebruikelijk niveau liggen.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan de directeur van de Fondsen, Jan van Nassastraat 111, Den Haag.

Telefonische informaties onder no. 24 45 42.